

DRUŠTVENA STRUKTURA KVARNERSKE OPĆINE U RAZVIJENOM SREDNJEM VIJEKU

Nada Klaić

I

Namjerno se, po treći put,¹ vraćam na problem društva u kvarnerskoj općini,² jer smatram da taj problem još dugo neće biti iscrpljen.

Već sam 1962. god., završavajući raspravu o značenju termina kmet u Vinodolskom zakoniku, priznala da je »ovaj prilog napisan s namjerom da se povede diskusija o društvenom uređenju u Vinodolu u XIII stoljeću«, jer je moj prilog predstavljao tek »otvaranje problematike« koju je trebalo dalje razraditi. Zato sam bila spremna izmijeniti rezultate do kojih sam došla u spomenutom radu, premda mi je još i danas jasno »da će dosadašnji komentatori Vinodolskog zakona teško braniti i dalje svoju osnovnu misao da u vinodolskim podložnicima treba gledati tipične kmetove odnosno tipično vlastelinstvo«.³

Premda se moja slika vinodolskog društva potpuno razlikovala od one koju su davali dotadašnji autori ili komentatori Vinodolskog statuta, nitko se nije prijavio za **naučnu raspravu**. Kako neukusni napadi na ličnost ne spadaju u akademski razgovor i dokaz su nemoći i slabosti, M. Kostrenčić i O. Mandić svojim su priložima najbolje pokazali da nisu u stanju ništa pridonijeti daljem rješavanju ovog zanimljivog problema.⁴

Čini se da je B. Grafenauer, letimično ocjenjujući moju raspravu, pogrešno shvatio njezine rezultate. Nije, naime, tačno da izraz kmet iz Vinodolskog zakonika (dalje: VZ) tumačim samo podacima Vrbanskog statuta, a još je manje tačna tvrdnja da su »bili 'kmetje' na tem pravnom području posebna kategorija fevdalno odvisnoga kmečkega prebivalstva, ki je ni mogoče izenačevati s pojmom 'kmetov-podložnikov' drugog na hrvatskih tleh v tem razdobju«.⁵ Takav zaključak ne samo da nije tačan — očito mu se protive, kako sam pokazala pri analizi određenih članaka Vinodolskog zakonika⁶ — nego nisam ni mislila, kao Grafenauer, da je to najbitnije. Ako se, naime, i Grafenauer

vraća na misao da je sastavljač Vinodolskog zakonika govoreći o kmetovima mislio na **kmetsko**, dakle **podložno stanovništvo**, onda se njegova slika Vinodola ne razlikuje od Kostrenčićeve i Baradine, ili, drugim riječima, on također, prema mojoj ocjeni, ne vidi u ispravnom svjetlu društvenu strukturu Vinodola. No, njegovom samo nabačenom mišljenju nedostaje kao podloga analiza izvora. Jer prigovor mojoj teoriji da se termin kmet ne javlja u onom smislu koje mu ja dajem i u drugim statutima — ne vrijedi. Ta donijela sam u raspravi podatke o indentifikaciji pojmova **kmet** = **vlastel**. Uostalom, Grafenauer bi morao tek stvarnom analizom — i latinskih! —, različitih termina kojima se u statutima označava pojam općinskog činovnika, pokazati da nisam u pravu.

Prilog V. K o š ć a k a o »*Položaju Vinodola u hrvatskoj feudalnoj državi*« uopće ne rješava, zbog zastarjelih shvaćanja i nepoznavanja srednjovjekovnog razvitka, ni onaj zadatak koji autor sebi postavlja, tako da se još jedino moglo očekivati da će nedavni pokušaj S. P a v i č i ć a da u kratkom pregledu prikaže »*Senj u svojem naselnom i društvenom razvitku od 10. stoljeća do turskog prodora*«⁸ donijeti nešto više svjetla u društvenu problematiku. Međutim, spomenuti je prilog zaista promašen. Polazeći od uvjerenja da je Senj bio župa i da je u njemu prevladavalo tokom čitava obrađivanog razdoblja župsko uređenje, jobagioni castri koji postaju plemeniti itd., Pavičić nije u stanju riješiti ni najonsovnija pitanja iz povijesti grada, a još manje ispravno postavi problem društvenog razvika.⁹

Pokušat ću u nekoliko riječi uputiti čitaoca u osnovni problem. Naime, kad sam ocjenjivala radove na društvenoj problematici s područja Kvarnera,¹⁰ zapazila sam da izvorni materijal ne potvrđuje rezultate do kojih su, s obzirom na društveni razvitak, došli spomenuti autori. Izvorni materijal, prije svega sam Vinodolski statut, upućivali su na drugačije društvo i gospodarstvo na frankapanskim posjedima, pa se jednostavno nametala njihova ponovna analiza. Već sama činjenica da je to područje na kojem prevladava **statutarno pravo** — dakle drugačije pravo nego u preostaloj Hrvatskoj — pobuđivala je sumnju u tvrdnju da i na tom području treba tražiti **tipično vlastelinstvo** s tipičnim, dakle **kmetskim stanovništvom**. Naime, i Kostrenčić i Barada vidjeli su na njemu samo prave kmetove.¹¹ Utvrđujući put kojim su došli do takvih rezultata, mogla sam ustanoviti da ih je zaveo prije svega termin kmet u Vinodolskom zakoniku. Zato su, nedovoljno upućeni u srednjovjekovnu društvenu problematiku, davali tom terminu samo jedno, ono najtipičnije značenje. Dakako, ako je **kmet** i u Vinodolu **podložnik**, seljak koji obrađuje tuđu zemlju, onda je i vinodolsko imanje knezova Frankapana vlastelinstvo na kojem nema slobodnih, od vlastelina neodvisnih ljudi. Posljedice takva shvaćanja donose i samim autorima porazne rezultate. Ako su, naime, svuda i na svakom komadu zemlje na frankapanskom vlastelinstvu vidjeli kmetove, onda im nije preostalo drugo nego da rade obrnuto no što bi morali raditi: oni su izvore prilagodili svojoj svrsi. Barada polazi, štoviše, tako daleko da

briše općinsku organizaciju,¹² što mu Kostrenčić s pravom zamjerava. Međutim, najteže se ovo »uniformiranje« vinodolskog društva osjetilo na tumačenju položaja onih članova vinodolskog društva za koje se ni prema zakoniku nije moglo tvrditi da su pravi kmetovi. To su bili prije svega popovi, koje Vinodolski zakonik izjednačuje s kmetovima. Samo zbog toga što su ih stavili u istu skupinu s kmetovima — dakako, onakvim kmetovima kako ih oni tumače — popovi su na frankapanskim imanjima proglašeni nekom neukom seljačkom čeljadi, bez naobrazbe i boljeg socijalnog položaja.¹³ A ipak su dosta bogati izvori od XIII do XV stoljeća nalagali da popove treba staviti među najodličnije općinske stanovnike. Najzad, oni su i pri sastavu Vinodolskog zakonika imali vrlo važnu riječ.¹⁴ S druge je strane unaprijed stvorena slika vinodolskog društva tako snažno djelovala na tok misli i zaključivanja obojice autora da su pod njenim dojmom zamišljali i nastanak vinodolskog društva. Jer, ako netko vidi u Vinodolu u XIII st. samo kmetove, onda će ga zanimati samo to kako su ti kmetovi nastali. Kako je, nadalje, nastajanje vinodolskog društva teoretski problem — jer ranijih izvora od XIII st. nema — u kojem su izvori iz XIII st. samo pomagala, nije bilo odviše teško u unaprijed zamišljenu shemu društva ubaciti teoretske pretpostavke o prvotnom društvu na ispitivanom području. Jednom su to tobože bili servi (Barada), a drugi put slobodni seljaci (Kostrenčić). I jedni i drugi se tobože do XIII st. pretvaraju u kmetove. Da bi **slobodna općina** bila ona početna jezgra unutar koje se, na Jadranu i Mediteranu uopće, stoljećima odvijao sav život njenog stanovništva, i to bez obzira na činjenicu pod čijom je vlašću, na to ni jedan od spomenutih autora nije ni pomišljao. Stoga su ostali dužni odgovor i na niz drugih pitanja koje je u okviru njihovih shvaćanja bilo nemoguće i postaviti, a kamoli rješavati.

Ako je netko u takvim uvjetima historiografije želio utvrditi kakvi su stvarno bili odnosi na frankapanskim kneštvima u doba sastavljanja Vinodolskog zakonika, onda je morao početi iznova, i to s ponovnom analizom izvora. Prvo je trebalo riješiti pitanje: što se u Vinodolskom zakoniku podrazumijeva pod izrazom kmet. Analizirajući sve podatke o njima u Vinodolskom i Vrbanskom statutu, došla sam do uvjerenja da je tu riječ o nekim **općinskim činovnicima** koji su se odvajali od običnih pučana po nekim osobitim povlasticama. Prema podacima Vrbanskog statuta kmetovi vrše i neke pomoćne sudske funkcije i neosporno je da su članovi općinskih vijeća. To je jedan od razloga da se po visini globe **izjednačuju s općinskim**, a ne s **kneževim činovnicima**.¹⁵ Naime, u čl. 25 VZ izričito se naglašava da kmeti plaćaju »band« 40 soldina knezu isto kao i satnik, graščik i busović »ki v sih esut pod zakon i pod pravdu kmetsku, a ne ot služabniki; i po zakonu kmetskomu sudet se«.¹⁶

Novo tumačenje izraza kmet u VZ pružilo je odličnu mogućnost da se odbace dotadašnje sheme o vinodolskom društvu. Valjalo je, prije svega, od tada računati s činjenicom da je vinodolsko društvo raslo-

jeno. »Iz svega dosad rečenoga slijedi da pučani, stanovnici devet općina, ne predstavljaju više jedinstven sloj. U gradu se izdiglo, vjerojatno već tada, nekoliko porodica koje su držale u rukama općinske časti.«¹⁷ Moglo se, nadalje, na osnovi Vrbanskog statuta i nekih drugih izvora, tvrditi da te istaknute porodice izvori nazivaju **vlastela**. Razlika između pučana i vlastele nije samo socijalna. »Nije postojala, dakle, samo razlika po odličnijem položaju općinskih činovnika i vijećnika s jedne, a pučana s druge strane, već su prvi sačinjavali posebnu privilegiranu skupinu. To, uostalom, dobro ilustrira sam Vinodolski zakon, koji kmetove, popove i općinske službenike stavlja pod jedan 'zakon i pravdu'«. ¹⁸

Tako je izvorni materijal s čitavog kvarnerskog područja, iako za problem društvenog raslojavanja nije baš bio bogat, ipak dao dragocjene rezultate. Naime, na prvi pogled ne suviše važno pitanje termina kmet u VZ razriješilo je i niz drugih važnih problema, od kojih je jedan od najvažnijih struktura društva na vinodolskom vlastelinstvu. Čim se, utvrdilo da se stanovništvo Vinodola i susjednih otoka ne sastoji od kmetova, neposrednih podložnika Frankapana u zavisnim selima, odmah se nametnulo drugo pitanje: što su onda vinodolski stanovnici i kakav je njihov društveni i gospodarski položaj? I opet su, premda su bili rijetki, podaci iz izvora nesumnjivo pokazivali da je doduše »vinodolsko kneštvo sačinjavalo jednu cjelinu s obzirom na vlast Frankapana«, ali da li je teritorij bio zaista podijeljen samo na devet općina kojih su se predstavnici sastali 1288. god.: »želeći one stare zakone dobre shraniti e na puni«?¹⁹ Neki su podaci iz XIV st. dali naslućivati da je u Vinodolu bilo više od 9 općina,²⁰ pa je valjalo riješiti pitanje zašto se ne javljaju u popisu kod sastavljanja statuta 1288. god. Budući da se 1328. god. u jednoj od takvih općina, u Belgradu, spominje i satnik, a »nije moguće da se navedena općina formirala u kratkom razmaku od nekoliko desetaka godina nakon VZ«, ²¹ postavili smo dva prijedloga za rješenje: ili su takve općine nepažnjom izostavljene iz popisa u protokolu VZ ili su, što je vjerojatnije, izostavljene zbog toga što u njima nije bilo kneževskih dvorova s njihovim činovnicima, kao što ih je bilo u ostalim općinama.²² Dakle, te su općine imale samo svoje činovnike, prije svega satnika.²³ Nabacivši ove ideje istakli smo potrebu da se revidira »uvriježeno mišljenje da je vinodolsko kneštvo sačinjavalo svega devet općina«.

Posve razumljivo da je i na ovaj način razrješavana problematika ostavljala još mnoga otvorena pitanja. Vinodol, naime, nisu sačinjavale samo općine s kneževskim dvorovima ili bez njih. Dio obale, na primjer, od Crikvenice do Selaca pripadao je Frankapanima i oni su ga početkom XV st. dali crikveničkim pavlinima.²⁴ Iz tog podatka slijedi zaključak da su se po čitavom vlastelinstvu, na različitim mjestima, nalazili frankapanski posjedi, dakako, uz kotare vinodolskih općina. Zbog suviše malo podataka nemoguće je upuštati se u pitanje strukture frankapanskog posjeda. Čini se da je ovdje, kao i drugdje po Hrvatskoj,

bio razbijen, da su sela bila nepovezana, te da u tom pogledu vinodolsko kneštvo nije bilo nikakav izuzetak.

Uostalom, ne bi ni bilo potrebno utvrđivati omjer između vlastelinskih zemalja i područja općina — jer to — budući da smo spoznali strukturu vlastelinstva, više nije bitno. Važno je pitanje odnosa prema vlastelinu: općina je **kao zajednica**, preko svojih činovnika i predstavnika kneževske vlasti u općini, povezana s vlastelinom i njemu ili njegovu činovniku daje dužna podavanja. Naprotiv, podložnici, kmetovi na frankapanskim imanjima **neposredno su obavezni** davati podavanja vlastelinu ili njegovu zamjeniku na selu.

Možda bi se ovim ili onim podatkom iz izvora mogli dosad dobiveni rezultati dopuniti, no jedva je vjerojatno da bi bilo u čemu izmijenili osnovnu sliku vinodolskog društva ili moje pojmove o strukturi vlastelinstva.

II

Međutim, ovaj prilog ima drugu zadaću. Naime, dosad smo, ne bez određenog razloga, propuštali priliku da i **Senjski statut**²⁵ upotrijebimo kao izvor za društvene odnose u kvarnerskim općinama. Na Senjski se statut dosad nije gledalo kao na izvor koji je po svom karakteru sličan ili isti hrvatskim jezikom pisanim statutima i to je bio glavni razlog zbog kojeg se uglavnom nije upotrebljavao. To formalno razlikovanje — baština starije historiografije, prije svega pravničke literature — nije imalo opravdanja. Podupirala ga je na neki način i opet formalna razlika koja je **civitas Senj** dijelila od **vinodolskih kasta**. Stoga se rijetko kad smatralo da Senj treba ubrojiti među kvarnerske općine. Kao da je i politička povijest tog istaknutog grada pod Velebitom govorila u prilog takvom razlikovanju, jer se od druge polovice XII st. Senj jasno razdvajao od svoje okolice. Naime, od tog vremena sjedi u njemu **biskup**,²⁶ koji je prema svjedočanstvu Tome Arhiđakona²⁷ oteo krčkom biskupu župe što ih je ovaj imao dotad na kopnu. Senjski se biskup²⁸ uključuje u crkvenu organizaciju velebitskog primorja vrlo bučno: najprije vodi borbu s ninskim biskupom zbog Like,²⁹ a zatim se jedva smiruje na crkvenom saboru u Splitu 1185. god. kad dobiva Gacku i Bužane preko Velebita, uz, dakako, primorski pojas, tj. Vinodol.³⁰

Upravo tih godina, tj. u doba formiranja crkvenog područja novih i starih biskupija u ovom dijelu Hrvatske, upoznajemo prvi put i »gospodare« Senja. Naime, Bela III je, po svoj prilici nakon uspostave svoje vlasti u hrvatskim zemljama poslije smrti Manojla Komnena, dao **templarima** »civitas Sceva« u »pravu milostinju« sa svim pripadnostima i koristima koje je, kako se u potvrdi privilegija tvrdi, on sam uživao, i to »iure perpetuo«.³¹ Uz grad Senj templari dobivaju od splitskog nadbiskupa i crkvu sv. Jurja.³² Kasnije proširuju svoj posjed i na Gacku.³³

Posve razumljivo da se postavlja pitanje: što je značila darovnica Bele III i u kakav su odnos Senjani došli prema templarima? Premda nisu sačuvane kraljevske darovnice iz ovog dijela Hrvatske,³⁴ nećemo pogriješiti pretpostavimo li da Arpadović nije poklanjao templarima **zemlju**, nego svoja, kraljevska prava. Templarski prior ili magister nije mogao imati nad Senjom ili senjskom općinom veća prava nego što je prije njega imao kraljevski činovnik.

Nema nikakve sumnje da je Senj u XII st. **potpuno organizirana općina**. Štaviše, Senj je po svoj prilici bio najveće naselje u podvelebitskom kraju, jer je bilo zabranjeno osnivati biskupije u selima ili malim mjestima. Uostalom, grad je bio završna tačka na trgovačkom putu koji je preko Velebita vezivao Jadran s Panonijom, odnosno sa Zagrebom.³⁵

Ako je, prema tome, Senj po svom pravnom položaju **civitas**, postavlja se pitanje da li je njegovo općinsko uređenje istovetno s onim u ostalim kvarnerskim općinama ili je onakvo kakvo imaju dalmatinske civitates. Sumnju u to razbijaju prvi dokumenti o općinskom uređenju već iz početka XIII st. Premda je grad u templarskim rukama, dolazi u Rab (u svrhu sklapanja neke vrsti trgovačkog ugovora) doduše i Terrinus, »frater templariorum«, koji se naziva »Segniensium dominator«, ali je uz njega Krivošija (Crivosia) »eiusdem loci setinicus«; s njima su neki Lajsnik »curie divornicus« i devetorica Senjana, od kojih je jedan sudac Moyses, praotac porodice koja će još u XIV st. držati nasljednu sudsku čast u svojim rukama. Oni nisu samo odlični senjski građani, nego općinski zastupnici, jer se u tekstu ugovora kaže da su prisutni »pro **comunitate illius loci**«. Spomenuti Senjani zaklinju se i na sklopljeni ugovor.³⁶

Prema tome, senjska općina nastupa već u prvim dokumentima predstavljena svojim najvažnijim činovnicima: **satnikom, jednim sucem i dvornikom**, članom senjskog suda.³⁷ Stoga nema nikakve sumnje da je titula templarskog brata Terina »dominator«, inače neuobičajena za kvarnersko i dalmatinsko područje, odabrana upravo zato što su templarska prava nad senjskom općinom vrlo ograničena. Iz kasnijih se podataka može zaključiti da se senjski građani nisu ustručavali ta prava još i ograničiti.³⁸ Uostalom, templari nisu dugo uživali javna podavanja u senjskoj općini. Belu IV je po svoj prilici smetalo da templari sami uređuju odnose u gradu i stoga je, čini se prvi put 1257. god., povjerio **načelništvu i vikarijat** u gradu osobi koja mu je bila odana. Valja priznati, doduše, da mu priliku za miješanje u senjske prilike daje spor što je nastao između templara i dubrovačkih trgovaca, spor u kojem Fridrik Krčki treba da kao »vicarius et potestas seniensis« presudi na čijoj je strani pravda. Tada kralj postavlja i dva suca izaabrana među Senjanima (Radosclai et Jacobi iudicum electorum a domino rege civitatis Senie).³⁹ To je prvi korak Frankapana, budućih vječnih potestata, »prirodnih« ili »glavnih« gospodara (perpetui potestates, domini naturales ili domini generales) na senjsko tlo ili u senjsku

upravu. Konačnom oslobođenju Senjana od templara pridonosi Bela IV kad 1269. god. zamjenjuje s templarima Senj i Gacku i daje im dubičku županiju,⁴⁰ koja je za njega mnogo manje važna. Senjani misle od tada — bar tako izjavljuju — »na čast gospodina našega kralja i kraljevske krune« i naravno »za dobro stanje senjske zemlje«, (pro bono statu terre seniensis), te se zato sastaju svi »suci, vijećnici i čitav senjski puk« (nos iudices, consilarii et universus populus seniensis) i izabiru Vida Krčkog i njegove nasljednike »in potestatem perpetuum et rectorem«. To su, kažu otvoreno u ispravi o izboru, učinili prije svega zato što nisu mogli naći ni imati vjernijeg ili boljeg čovjeka za sebe i kraljevsko veličanstvo.⁴¹

Nova čast potestata, stranca,⁴² zahtijevala je i promjene na vrhu općinske uprave. Potestas postavlja otad, očito odabranog među Senjanima, svog **potknežina** (vicepotestas odnosno vicecomes). Po svoj prilici postavlja novi potestas i svoje **suce**, vrlo vjerojatno također izabrane između samih Senjana.⁴³ Time su stvorene osnovne forme općinske uprave sve do sredine XIV st., kad se nakon Zadarskog mira (1358. god.) stvorila opet nova situacija na Jadranu. Krčki su knezovi, doduše, i tada »domini naturales« u Senju, ali se uz njih javlja **kraljevski vikar**.⁴⁴

No, važno je napomenuti da se usprkos spomenutih promjena ne mijenja unutrašnja struktura gradske uprave. U gradu se, ako sudimo prema datacijama isprava, sve više učvršćuje sudačka čast i vlast, tako da se imena sudaca nalaze u datumima isprava uz imena Frankapana, njihovih potknežina i kraljevskog vikara. Kod istraživanja društvene strukture kvarnerskih općina valja upozoriti i na to da se na osnovi sudačke časti uzdižu pojedine porodice kojih se članovi nazivaju nobiles ili plemeniti.

Spomenuti podaci o strukturi općinske uprave dopuštaju usporedbu s preostalim kvarnerskim općinama. Naime, oni nas ne ostavljaju u sumnji treba li i Senj ubrojiti u **slobodne općine na Kvarneru odnosno na Mediteranu uopće**. Osnovna općinska organizacija ovdje i ondje je ista, samo je pitanje kakav utjecaj ima u općini ono lice koje je zamijenilo javnu vlast. Mogli smo se uvjeriti da su templari, usprkos zvučnih titula koje su s obzirom na Senj nosili, određivali u gradu samo visinu »trgovine« i da je njihov čovjek — »trgovac« ubirao tu tržišnu pristojbu. Međutim, čast potestata koja se na istočnoj jadranskoj obali, kao i u susjednoj Italiji, pojavljuje u XI i XII st. nije služba koju kralj povjerava svojem čovjeku već izborna čast. Građani sami izabiru načelnika u nadi da će zastupati općinske interese. Stoga je izbor senjskog potestata 1271. god. neki kompromis između slobodne volje senjske općine i kraljevskog prava nad gradom: građanstvo, tačnije gradsko vijeće, bira, doduše, slobodno Vida Frankapana, ali on je kraljev čovjek. I posve se jasno otad razabire da Frankapani nisu u Senju postali knezovima na taj način što su postavljeni za nasljedne knezove, kao što je to slučaj u krčkom kneštvu. Potknežin je doduše vrlo istaknut knežev predstavnik u općini, ali sve se više ističu, kako

je napomenuto, i gradski suci. Oni podsjećaju na konzule drugih dalmatinskih gradova.

Međutim, u drugoj polovici XIII st., po svoj prilici u vezi s promjenama koje nastaju nakon provale Tatara, **općina gubi** svog vojničkog predstavnika, **satnika**. Još 1234. god. pri potvrđivanju mira s Rabljanima, interese Senjana zastupa satnik Raduč Pristić, sin templara Radoslava Pristića. Po njemu se, dakako, uz druge, datira isprava.⁴⁵ Stoga nije slučaj da ga 1271. god. kod promjene uprave više ne nalazimo. Tada počinje, kako je napomenuto, novo razdoblje u razvitku općinskog uređenja, mogli bismo gotovo kazati, oproštaj od starog tipa općinskog uređenja.

Prema tome, Senj je sve do osnivanja biskupije po svojoj strukturi jednak preostalim kvarnerskim općinama, na primjer onima na Krku. On se po svoj prilici ni u čemu ne razlikuje ni od vinodolskih kasta i po pravnoj i društvenoj strukturi njihov je sastavni dio. Razvitak političkih i crkvenih prilika u gradu i izvan njega donosi postepene promjene: zbog biskupa koji sjedi u gradu, Senj postaje civitas, a od uspostave kraljevske vlasti Arpadovića nakon smrti cara Manojla Komnena (1180. god.) kralj oživljava svoje pravo u gradu. Zbog suviše jake općinske organizacije, on je u stanju podjeljivati samo gradske prihode. Nakon provale Tatara Bela IV zavisi od snažnih knezova Frankapana i mora, jedva što je zamjenom došao do Senja, dopustiti krčkim knezovima da se natječu za načelničku službu. Premda su i oni tokom vremena od biranih načelnika napredovali do »prirodnih gospodara« ili — kako se sami nazivaju — senjskih knezova, ni pod njihovom vlašću općina ne mijenja bitno svoju strukturu.

U takvim uvjetima političkog razvitka nije ni društvo drugačije nego u ostalim kvarnerskim općinama. To, drugim riječima, znači da Senjski statut može isto tako poslužiti kao izvor za proučavanje društvenog uređenja, kao što su nam služili Vinodolski i Vrbanski statut.

III

Kad je I. Mažuranić 1854. god. izdavao Senjski statut, onda ga je opisao u osnovnim linijama. On tvrdi da je pisan »slovi tako zvani gotskimi ili švabaškimi« i to »po svoj prilici negdje blizu god. 1388.«⁴⁶ Rukopis obuhvaća »22 lista kože u četvrtini«, pridani su mu neki dodaci, a pisan je »najmanje dviema različniem rukama«.⁴⁷ Mažuranić je stekao dojam da nije završen i da je sastavljen dosta nemarno. Kako statut izlazi u doba žestokih političkih borbi, Mažuranić smatra za potrebno da osudi latinski jezik kojim je pisan, kao i uopće činjenicu da je pisan latinski. »U ostalom kad smo već spomenuli zakon vinodolski, reć ćemo još i to da čovjek nezna, bi li se smijo štatutu senjskomu, bi li se nanj srdio, zato što se god. 1388., dakle punieh sto godinah poslie zakona vinodolskoga, muči jadan i kini s jezikom latin-

skiem kojega nerazumije, a neće da piše lijepo hrvatski kanono vrijedni prešasnik njegov, zakon vinodolski, koji se u svakom obziru i u svakoj sgori umie izrazit materinskiem svojem jezikom, dočim štatut senjski, kano tobož štatut gradski kojemu se pristoji pisat jezikom **učeniem**, kvari i mieša jezik rimski i rieči i izrazi hrvatskimi, a stare zavode (institucije) zakonotvorstva hrvatskoga jezikom tobože rimskiem»,⁴⁸ Izdavač je podijelio štatut u dva dijela, ili, kako on sam kaže, »na dvije poglavite polovine; jedna teče od početka do ukupno § 130., a druga odatle do kraja». ⁴⁹ Članci od 131 do 168 kasniji su dodaci, tako da »pravi štatut, podieljen gradu Senju god. 1388. po grofovieh Frankapanieh, smatramo samo i jedino prvieh 130 paragrafah; a ono što dolazi zatiem, po mnjenju našem, nije nego kratak opis upravljanja i medjašah senjskih, podnešen Frankapanom, po svoj prilici, s molbom, da to starinsko, kakono veljahu, stanje grada Senja i za u napredak potvrde«. Taj je drugi dio nastao prije 1470. god., po svoj prilici oko 1458. Mažuranić je donio i osnovni sadržaj štatuta. Prvi dio »radi o različitieh predmetieh, spadajućieh to na pravo javno grada Senja, to pak na pravo građansko i kazneno, to napokon na postupak pred sudovi». ⁵⁰

Posebna je vrijednost ovog izvora što, za razliku od drugih istovrsnih s istog područja, vrlo jasno razlikuje **prava plemića** ili **plemenitih** od **prava pučana** i **vijećnika**. O pravima, ili kako je lijepo rekao Mažuranić, »o preimućstvieh plemićah« govore članci 1—11.

a) Plemeniti, plemići ili nobiles.

Čl. 1. Senjski plemići (nobiles) su, prije svega, slobodni i oslobođeni u gradu Senju i njegovu kotaru od svih i svakakvih tereta, opterećenja ili poreza i svakovrsne tlake, koja bi se mogla naći ili uvesti, i to za sva buduća vremena. Oslobođeni su svi pojedinci i njihovi nasljednici. ⁵¹

Čl. 2. Određeno je i zaključeno da svaki senjski plemić može stanovati i ostati u gradu ili iseliti iz njega sa svojim dobrima i porodicom kad god i kako god želi; on smije po svojoj slobodnoj volji služiti kojega god želi gospodara. ⁵²

Čl. 3. Zaključeno je također da plemić treba da bude oslobođen od plaćanja »trgovine« (tržne pristojbe) za žito i drugu trgovačku robu koju dovozi u Senj ili izvozi iz njega na bilo koji način. ⁵³

Čl. 4. Svaki plemić neka bude slobodan i oslobođen kako na gradskim vratima, tako i na moru za svoju trgovačku robu, na koju se plaća desetina ili neki porez; ali, ako kupi žito zato da ga izveze po moru, dužan je platiti daću frankapanskim činovnicima, osim ako je kupio žito za svoje radnike. ⁵⁴

Čl. 5. Odlučeno je također da su senjski plemići oslobođeni od daće za stoku koju bi dovezli po kopnu ili moru, izuzevši staru i uobičaj-

jenu daću u mesnici (macelli seu becarie) koja se plaća frankapanskim činovnicima.⁵⁵

Čl. 6. Senjski plemić ne mora plaćati podavanja za svoje vino koje dovozi u grad niti za uvezeno talijansko vino (iz Marke ili Romandiole) kad ga uvozi za potrebu svoje kuće. Ali, ako plemić uveze u grad stranačko vino s namjerom da njime trguje, plaća od njega kao i svi drugi uobičajenu daću. Dopušteno mu je uvesti 8 stara vina besplatno.⁵⁶

Čl. 7. Nadalje, plemić smije prodavati svoje vlastite konje bez plaćanja »trgovine« ili nekog poreza na moru (tributi maris). Ako kupuje konje samo zato da ih dalje preproda, onda plaća daću i uobičajenu gabelu vlastelinskim oficijalima, kao i drugi ljudi.⁵⁷

Čl. 8. Zaključeno je također da će, u slučaju da neki senjski plemić kupi neku nekretninu (kuću, vinograd ili posjed) od neke privatne osobe, takav posjed biti oslobođen od poreza, kao i ostala dobra senjskih plemića. Proda li plemić svoj posjed nekom pučaninu, zemlja se kao pučansko dobro ponovo oporezuje.⁵⁸

Čl. 9. Utvrđeno je i određeno da svaki senjski plemić smije dovesti drva koliko god želi, ali debla ne smiju biti duža od 14 paša. Dopušteno mu je također da svojim volovima dovuče vesla, ali ni ona ne smiju biti duža od 4 i 1/2 paša. O dovozu većih drva i vesala odlučuje vlastelin, tj. Frankapan.⁵⁹

Čl. 10. Nitko osim plemića ne smije, pod prijetnjom globe od 500 libara, nabaviti volove za vuču. Izuzimaju se samo oni koji su takve volove i dotad imali, kao i stanovnici Prokike, Županjeg Huma i Klimnice. O volovima za vuču odlučuje vlastelin.⁶⁰

Čl. 11. Plemić se ne smije udružiti (habere in socium) s pučaninom ili strancem pod prijetnjom kazne od 500 libara. Kaznu plaća toliko puta koliko puta prestupi.⁶¹

Čl. 14. Određuje se da su volari, mlinari, vrtljari i šumari senjskih plemića oslobođeni od gradskih tereta.⁶²

Čl. 17. Zabranjuje se plemićima i pučanima, kao i gradskim stanovnicima, preprodaja drva pod prijetnjom globe od 500 libara.⁶³

Čl. 47. Određuje se da općinski pečat čuva općinski sudac koji za svako pečačenje smije uzeti 4 solda, ali od plemića ne smije ništa primati.⁶⁴

Čl. 99. Dok pučani i građani plaćaju na vratima po staru soli 4 denara tržne pristojbe (»trgovine«), plemići su od nje oslobođeni.⁶⁵

Čl. 100. Plemići su oslobođeni od »trgovine« za vino.⁶⁶

Čl. 101. Plemići i građani plaćaju za žive svinje uvezene u grad u ime daće za mesnicu 3 solida. Za soljeno svinjsko meso ništa.⁶⁷

Čl. 102. Plemići i pučani koji žele izvoziti životinje na bilo koja gradska vrata (per portas terre aut maris), plaćaju staru pristojbu u mesnici.⁶⁸

Čl. 103. Za izvoz konja morskim putem iz Senja plaćaju također jedni i drugi desetinu na obali.⁶⁹

Čl. 123. Plemićima je dopušteno služiti izvan frankapanskog kneštva gdje god žele.⁷⁰

Čl. 127. Ako neki plemić izvuče mač da s njim nekoga probode, a ne rani ga, ne plaća ništa; ako ga rani, plaća 24 libre.⁷¹

Čl. 130. Kad hodočasnici idu u Rim preko Senja i ukrcavaju se ondje u lađe, prednost imaju prijevozne lađe senjskih plemića, zatim građana, a tek najzad lađe stranaca. Od stranaca imaju prednost Ankonitanci.⁷²

Čl. 165. Plemić koji vrši službu potknežina, vikara ili suca slobodno trguje svojim tovarnim životinjama do Modruša i ondje također ne plaća »trgovinu«.⁷³

Čl. 167. Senjski plemići imaju pravo patronata nad crkvom sv. Križa »de ualle Senie«.⁷⁴

Međutim, da bismo shvatili položaj plemića u gradu, valja vidjeti u čemu se sastoje njegova **politička prava**, o kojima govori drugi dio statuta.

Prije svega, statut razlikuje u čl. 15. **homines de consilio** ili **consiliarii** koji ne plaćaju **naroka** i nisu dužni ići s lađama i oružanim općinskim brodovima u službu, a oslobođeni su od dužnosti noćnog stražarenja u gradu. Oni plaćaju neki pobliže nepoznati porez u novcu (collectam), moraju na brodovima služiti za plaću, drže požarne straže i straže kad prijeti opasnost od neprijateljskih napada.⁷⁵

Nadalje, u čl. 18. je zaključeno da su rektori, plemići i vijećnici dužni ići na vijeće kad god čuju zvonjavu. Sve što oni na vijeću zaključče, treba da se obdržava.⁷⁶ Ti isti članovi vijeća — dakle rektori, plemići i vijećnici — biraju na Miholje **općinskog suca** (čl. 19).⁷⁷ Isti se dan bira »**navćir**« (nauclerius) **brodar**, a izbor se ponavlja na Jurjevo (čl. 20).⁷⁸ Članovi vijeća imaju pravo izabrati i **općinskog bilježnika** (čl. 21).⁷⁹

Većina ovih zaključaka i članaka ponavlja se u drugom dijelu statuta bez nekih većih izmjena u tekstu.⁸⁰

b) Pučani (cives, populares)

Čl. 16. Određeno je da pučani budu oslobođeni od plaćanja »trgovine« i drugih podavanja za svoje stvari ili robu, kao što su to i plemići, ali ne smiju držati volove za vuču.⁸¹

Čl. 17. Pučanima je zabranjena preprodaja drva.⁸²

Čl. 88. Zaključeno je da Senjanin (quilibet Segnanus) bez kazne smije ući u grad kroz bilo koja vrata sa svojim životinjama i drvetom ili drugim stvarima, ali ako bi sa sobom doveo stranca, plaća kaznu 24 libara, a onaj koga je doveo gubi robu.⁸³

Čl. 96. Ako bi vlastelin (dominus noster), njegova žena i djeca putovali po moru, gradovima ili otocima po svom kneštvu, senjski su ih

pučani dužni odvesti na mjesto na koje žele, ali mornari dobivaju plaću od »naroka«⁸⁴

Čl. 97. Ako Frankapani putuju morem izvan svog kneštva, Senjani su također dužni ići s njima, voziti ih i vratiti, ali na njihov trošak.⁸⁵

Čl. 98. Senjski su pučani dužni spremati kneževo sijeno iz Čudnica, ali ne i iz drugih mjesta. Nisu dužni obavljati i neke druge vlastelinske poslove.⁸⁶

Čl. 99. Pučanin plaća u ime »trgovine« za star soli na gradskim vratima 4 denara.⁸⁷

Čl. 100. Građanin ili pučanin plaća na gradskim vratima zvanim »Trgovina« za svaki star vina 1 solid do Miholja, a od Miholja do Nove godine 2 solida.⁸⁸

c) »Podložnici« (*subditi iurisdictionis*) i gradska sela (*ville*)

Čl. 104. Stanovnici podložni gradskoj jurisdikciji (*subditi dicte civitatis*) ne plaćaju na vratima zvanim »Trgovina«⁸⁹ podavanje »trgovinu« kao ni građani.⁹⁰

Čl. 105. Svaki stanovnik koji je podložen gradskoj jurisdikciji, a stanuje izvan grada, uživa iste povlastice i oslobođenja kao i pučani.⁹¹

Čl. 106. Spomenuti podložnici senjske jurisdikcije smiju svake subote izvesti iz grada pol stara vina bez plaćanja »trgovine«.⁹²

Čl. 107. Oni smiju izvesti iz grada vino i na velike godišnje blagdane, također bez plaćanja »trgovine«.⁹³

Čl. 108. Sela Županov Hum i Prokike, koja pripadaju pod gradsku jurisdikciju, plaćaju godišnje 40 dukata senjskim plemićima.⁹⁴

Čl. 109. Narok plaćaju pučani i podložnici. Troši se na lađarinu za vlastelina i njegovu obitelj, za općinske glasnike i poslanike ili za obavljanje kakvih drugih općinskih poslova.⁹⁵

Prema čl. 47. članovi vijeća imaju pravo nadzora nad mjerama koje se provode u gradu,⁹⁶ a zajedno s potknežinom, vikarom i sucima imaju »merum et mixtum imperium et iurisdictionem ordinariam in condemnando malefactores in honore et persona«. (čl. 151.).⁹⁷

Čl. 152. Članovi vijeća, potknežin, vikar i suci imaju »iurisdictionem creandi nobiles et eciam ciues, qui non essent de ciuitate Segnie«.⁹⁸ Općinski sudac, koji je, kao što se vidjelo, senjski plemić, ima neka veća prava od preostale dvojice sudaca: on sudi u vrijeme sajma na Jurjevo (čl. 153), tada ubire globe koje mu pripadaju,⁹⁹ čuva i drži red na svoj trošak (čl. 154)¹⁰⁰ i, najzad, čuva gradski pečat (čl. 168).¹⁰¹

IV

Odabrani članci iz Senjskog statuta koji je, kako je pažljivi čitalac mogao i sam razabrati, jedan od najbogatijih svjedočanstava za dru-

štvene odnose u kvarnerskim općinama, bacaju vrlo jasno svjetlo na strukturu tadašnjeg senjskog društva.

Plemenit, plemić ili nobilis je najodličniji gradski stanovnik. Njegov se izuzetni položaj očituje prije svega u oprostima od svih gradskih i vlastelinskih tereta bilo koje vrsti. On ne plaća ništa, ne služi općini i vlastelinu i ne daje ni u kojem obliku vlastelinu svoju radnu snagu. I općina i Frankapan mu dopuštaju da siječe drvo i da ga slobodno izveze iz grada, on izvozi također potpuno slobodno prirod sa svojih posjeda i uvozi robu za svoju potrebu. To se odnosi i na vino koje treba za sebe i brašno kojim hrani svoje radnike. Svoje konje prodaje bez podavanja »trgovine«. Vlastelin mu dopušta da izvozi vesla i grede, jedino mu ponešto ograničava veličinu ovih artikala. On smije za takav posao držati posebne životinje. No, općina i vlastelin su neumoljivi kad je riječ o zaradi u trgovačkom poslu. Plemić smije, doduše, trgovati koliko želi, ali plaća dužne pristojbe — trgovinu, gabelu itd. vlastelinskim oficijalima. To vrijedi za svu robu koju plemić dovozi u grad da bi je dalje preprodao (konji, žito, vino). Međutim, trgovina stokom donosi općini po svoj prilici najviše koristi te zato i plemić plaća za uvezenu stoku »*datium antiquum et consuetum macelli seu becarie*«. To je, uostalom, shvatljivo ako se uzme u obzir da je senjska luka najvažnija izvozna luka za prekovelebitske krajeve. Plemeniti su, nadalje, jedini sloj gradskog stanovništva kojem nekretnine nisu opterećene porezom. Zato, kad plemić kupuje nekretnine od pučanina, zemlja, kuća ili posjed postaju također »plemenite«, što znači oslobođene od općinskih poreza. Da ne bi došlo do različitih prijevara, tj. da se pomoću plemića ne bi neki pučanin oslobodio od plaćanja tereta, plemenitima je zabranjeno sklapati »*societas*« s pučanima ili strancima. Plemićka se privilegija ne mogu prenijeti na drugu osobu.

U skladu je s takvim privilegijama i odličan položaj koji nobilis uživa u općini. Član je vijeća, jer je dužan, kao i vijećnici, na zvonjavu poći u vijeće. Bira uz ostale članove vijeća općinskog suca. U kasnijem se dodatku statuta kod ponavljanja odredbe o izboru zahtijeva da se sudac bira samo između senjskih plemića.¹⁰² Plemićima je, također, prema kasnijim podacima iz XV st., osigurana čast potknežina i vikara, a ti se podaci podudaraju sa sačuvanim izvorima iz XIV i XV st. Naime, već se prema podacima statuta razabire da su neke plemićke porodice uživale posebne povlastice i imale posebne dužnosti, po kojima su se razlikovale od drugih. To su, kako se kaže u čl. 136. i čl. 162. porodice »*de Raduchis*« i »*de Moysis*«. ¹⁰³ Iz spomenutih se obitelji biraju dva egzaminatora (trećega postavlja ili bira sam knez senjski) i njima je povjerena organizacija stražarske službe u slučaju požara u gradu. Oni sastavljaju posebne požarne čete. I dok je treća plemićka porodica koja je također organizirala stražarsku službu — to su neki Kokovići¹⁰⁴ — nepoznata iz drugih dokumenata, Radučevići i Mojsijevići su poznati iz prvih podataka o senjskoj općini.¹⁰⁵ Obje su porodice imale i nama su se razlikovale od drugih. To su, kako se kaže u čl. 136. i čl. 162.

porodice »de Raduchis« i »de Moysis«. ¹⁰³ Obje su porodice imale i nasljednu sudačku čast. Upravo ti podaci o nasljednim sucima upućuju na vjerojatni zaključak da se vlastelinsko pravo izbora dvojice sudaca postepeno gubi. Naime, čl. 138. ističe da »gospodin knez ima pravo po svojoj volji izabrati preostalu dvojicu sudaca«. ¹⁰⁶ Čini se, uostalom, da su Frankapani, ukoliko su uopće ostvarivali to pravo, postavljali suce iz redova senjskih plemića.

Čini se, prema tome, da senjski plemići uživaju poseban položaj u gradu zahvaljujući ponajviše častima koje vrše i posebnom odnosu prema vlastelinu. Kao kneževi potknežini, vikari ili suci, oni su stvarni »vladari« u općini i gradu te se zato i nazivaju **vlastela** ili **judices regentes** (u drugom dijelu Senjskog statuta). Prednost je kneževih sudaca pred općinskim sucem — premda je i on nobilis — tolika da je u statutu određeno da kneževi suci mogu suditi i bez općinskog! ¹⁰⁷ Oni sude tri dana u sedmici, sude u svim kriminalnim i građanskim parnicama i donose presude. ¹⁰⁸ Samo ova uža vlada odabire nove senjske plemiće.

Na odličan položaj plemenitih upućuje i zaključak statuta o njihovoj slobodnom izboru velikaša kod kojega će kao vitezovi (milites) služiti. Frankapani ih nisu mogli zaustaviti u tome.

Vijećnici. Od opisane grupe najodabranijih članova općine izdvajaju se kao manje povlašten sloj **vijećnici** (consilarii, homines de consilio.) Senjska im općina kao svojim ljudima oprašta neke terete (narok, ratnu službu na lađama), ali ih opterećuje novčanim podavanjima, i, posebno, stražarskim službama. Jedan jedini članak statuta govori o navedenim oprostima, pa iz te činjenice valja, po svoj prilici, zaključiti da su u svim drugim oprostima i teretima izjednačeni s pučanima ili građanima. Dakle, vrlo vjerojatno ni oni ne plaćaju porez na izvoz svoje vlastite robe, da su poput plemića oslobođeni od daća, ali da im je ograničena sječa drva. Sudjelovanje u gradskom vijeću omogućuje im utjecaj na izbor općinskog suca, »navćira« i bilježnika, ali su isključeni od izbora kneževskih činovnika. Iz njihovih se radova, po svoj prilici, biraju novi plemići.

Dakle, ako su plemeniti kneževa ili vlastelinova »elita«, vijećnici su općinski odličnici. U doba sastavljanja Senjskog statuta nema više u Senju satnika, gradščika i busovića — općinskih činovnika u drugim kvarnerskim općinama ¹⁰⁹; sudac koga bira vijeće najugledniji je općinski predstavnik. Vijeće bira, bez sumnje, i sudske činovnike, tj. **općinskog pisara** (scriba comunis), **dvornika** (diuornicus) i **glasnika** (preco). ¹¹⁰

Pučani ili građani (cives, populares). Koliko se od povlaštenih senjskih stanovnika razlikuju pučani, bit će odmah jasno ako upozorimo da oni — premda su formalno **cives!** — vrše u XIV st. još uvijek neke radne obaveze vlastelinu: oni voze Frankapane po kneštvu i izvan njega, a preostala im je još uvijek obaveza da spremaju vlastelinsko sijeno. Premda se u statutu naglašava da nisu dužni pospremati i drugo frankapansko sijeno, ostaje činjenica da je senjski pučanin opterećen kmet-

skim teretom. Pučani su oslobođeni od plaćanja »trgovine« samo za svoju vlastitu robu, plaćaju je kad trguju solju ili vinom. Ako pučanin trguje nekom kupljenom robom, onda plaća pristojbe kao i plemić. Oni također plaćaju narok, novac za lađare i druge općinske potrebe. Premda to statut posebno ne spominje, jasno je da su pučanske nekretnine opterećene posebnim porezom. Inače ne bi bilo potrebno oslobađati od poreza nekretninu koju je plemić kupio od pučanina. Još jedan dokaz da se općina uzdržava i da pokriva svoje potrebe i troškove porezom koji utjerava od svojih građana. Stoga najvažniji općinski tereti opterećuju pučanina. Ali, on može trgovati također s mnogo manje uspjeha nego plemić, jer ima zbog većeg poreza manje izgleda na dobit.

Preostalo stanovništvo i gradska sela. Za upoznavanje društvenih odnosa na području čitave senjske komune neobično je važan čl. 104.: »Nadalje, građani grada Senja i **podložnici rečenog grada** slobodni su od plaćanja na vratima »Trgovina« i ne plaćaju »trgovinu« kao ni drugi pučani, osim u gore spomenutim slučajevima«. ¹¹¹ Idući ga članak statuta tumači i nadopunjuje: »Nadalje, svaki **podložnik gradske jurisdikcije koji stanuje izvan grada** neka uživa istu povlasticu i oproste kao i drugi pučani«. ¹¹² Štoviše, općina ide u susret izvangradskom stanovniku i dopušta mu da na određene dane u godini izvozi svoje vino bez plaćanja pristojbe. Budući da stanovnici izvan grada dijele s pučanima terete, dijele i povlastice, te zato i oni plaćaju narok. Ne smiju, kao ni pučani, sjeći velike grede ili drva. Iako u statutu nema o tome podataka, čini se da ne plaćaju porez na nekretnine. Nema također njihovih obaveza prema vlastelinu (pospremanje sijena ili vožnja morem i kopnom), a ne drže, posve razumljivo, ni gradske straže.

U vrijeme sastavljanja statuta gradu pripadaju i dva sela: Županov Hum i Prokike. Oba sela plaćaju godišnje 40 dukata, koje dijele »rektori, plemići, prelati, udovice, navćiri i vijećnici«. ¹¹³ Upravo ovi podaci jasan su dokaz koliko položaj stanovništva na vlastelinstvu i njegov odnos prema vlastelinu ovise o mjestu stanovanja. Sela, koja su daleko, i njihova je radna snaga vlastelinu nerentabilna — plaćaju novčana podavanja, a pučani vrše tlaku!

* * *

Tako je statut omogućio da stvorimo vrlo jasnu sliku društva na području senjske općine. Iz osnovnog sloja pučana, ljudi jednakog privatno-pravnog položaja, ne odvajaju se ni oni stanovnici koji su se naselili izvan gradskih zidina. Districtualis ili, kako statut naziva takve stanovnike, subditi iurisdictionis (civitatis), nije nipošto manje vrijedan stanovnik općine. To pokazuju prije svega oni članci statuta koji za različite prijestupe ne predviđaju kazne prema društvenom položaju prestupnika, već su kazne za sve iste. ¹¹⁴ Za plemića i vijećnika nema posebnog suda ni posebne manje kazne. Stoga je i Barada, analizirajući Vinodolski statut, kazao da se i »u njemu pojam krivice promatra još potpuno u obliku nanesene štete ličnom interesu oštećenika,

a ne društveno-pravnom poretku.«¹¹⁵ Čini se da Senjski statut ne razlikuje, kao na primjer Vinodolski (čl. 35 i 36), »jedan zakon od tadbi« za općinske i kneževe činovnike, a drugi za obične pučane.¹¹⁶ Krađa se u Senju kažnjava prema vrijednosti ukradene stvari.¹¹⁷ Tako, slično, Senjski statut ne predviđa posebne kazne pri tučnjavi, psovka i sličnim prijestupima među općinskim činovnicima, premda se na Krku prema podacima Vrbanskog statuta u tom pogledu činila razlika. No, nije isključeno da se u praksi i u Senju činila razlika, ali takvi podaci nisu unijeti u statut.¹¹⁸ Jedna je od rijetkih razlika u kažnjavanju odredba koja pretpostavlja veću kaznu za izvangradsko stanovništvo kad se ne odazove pozivu s pečatom, što je uostalom i razumljivo. Do stanovnika je izvan grada mnogo teže doći nego do onog u gradu.

Skupini jednakopravnih stanovnika ne pripadaju samo oni stanovnici općine koje je sama općina ili vlastelin nagradio posebnim povlasticama. **To su frankapanski i općinski činovnici.** I »gospodar« grada i općina imaju razloga da im oproste javna podavanja i omoguće slobodno trgovanje vlastitom robom. Prirodnoj težnji takvih pojedinaca da zadrže u nasljedstvu svoje porodice službe i časti ni vlastelin ni općina se više ne mogu uspješno suprotstavljati. Sudačka je čast, kao najuglednija u gradu, pomogla da se neke plemićke obitelji održe trajno na vlasti, pa se tako i u Senju postepeno stvara patricijat. Uostalom, onaj tko je jednom već bio sudac, vrlo se teško odricao sudačke titule i stoga je u općini gotovo uvijek više od tri suca. Zato je i statut morao razlikovati bivše suce od sadašnjih, jer su samo posljednji iudices regentes.

Plemenitima je u stoljetnom procesu diferencijacije pošlo za rukom steći najodličniji položaj prije svega zato što su do njega došli zahvaljujući u prvom redu »gradskom gospodaru«, a taj je namjerno svog činovnika opraštao od javnih podavanja. Očekivao je, od njega posve razumljivo, vjerniju službu. Kako ni općina ne smije za njim zaostajati, to su se općinski činovnici približili po svom položaju kneževim »služabnikima«. Plemeniti i vijećnici nisu oštro podijeljene privilegirane skupine gradskih stanovnika jer, kako se po svemu čini, i Frankapan bira svoje činovnike između Senjana.

Uostalom, možda je i naš pojam o antagonističkim staleškim i klasnim odnosima u srednjovjekovnim gradskim općinama na Jadranu netačan. Vjerojatno pretjerujemo kad zamišljamo da je svaki senjski građanin težio za tim da se uvuče u gradsko vijeće i dalje u »vladu«. Prednosti su uspješnih trgovačkih poslova pred obavezama koje nameću gradski poslovi — vijećnici su se **dužni** odazvati pozivu na sjednice vijeća! — tolike da čitav niz stranaca odbija da primi civitet. Oni radije ostaju **habitatores**, stanovnici bez gradskog prava i bave se svojim trgovačkim poslovima.

Broj plemenitih ili plemićkih obitelji, pa i članova vijeća, po svoj prilici nije u XIV st. velik. To je mala grupa ljudi koja ljubomorno čuva svoj povlašteni položaj. To može utoliko više što ona odlučuje

tko će u Senju postati plemićem. No, senjski su plemići izborili za sebe posebno pravo: oni smiju služiti ili poći u vitešku službu izvan granica vlastelinstva, a da ih Frankapani ne mogu u tome sprečavati.

Preostalo je stanovništvo uglavnom u istom položaju prema općini i vlastelinu. Ako nešto i dijeli pučanina u gradu od onoga na ladanju, onda je to normalna razlika nastala zbog različite udaljenosti od središta uprave, a ne neka smišljena politika gradske uprave prema »seljima«. Statuti kvarnerskih općina ne poznaju termin kmet kao ni pojam kmeta podložnika koji obrađuje tuđu zemlju. Zato su stanovnici izvan grada pastiri ili orači ili »ini ljudi«. ¹¹⁹ Senjski statut ih na jednom mjestu naziva terrigene. To su sve **jednako slobodni članovi općine** koje je udaljenost od grada spriječila da aktivno sudjeluju u političkom životu grada.

Senjski statut izuzima, kako je naprijed pokazano, od svih izvan-gradskih stanovnika samo dva naselja — Županov Hum i Prokike, pa se može postaviti pitanje: kako su ta sela došla u zavisan odnos prema Senju? Budući da su to jedina sela koja pripadaju gradu, došla su pod grad ili proširenjem gradskog kotara ili nekom darovnicom. Zato nisu uključeni među preostalo stanovništvo u gradskom kotaru.

U drugom dijelu statuta utvrđuju se glavni lokaliteti na granicama kotara ¹²⁰ i iz njih se može razabrati da je unutar granične linije bilo i većih naselja, kao na primjer Starigrad, ¹²¹ koja nisu pripadala pod gradsku jurisdikciju. Stoga se može zaključiti da gradski kotar senjski nije zatvoreno područje, već ima unutar njega posjeda, sela i mjesta koja pripadaju pod druge jurisdikcije. To je općenita pojava u srednjem vijeku i Senj nije nikakav izuzetak.

Prema tome, analiza nas je nekih članaka Senjskog statuta dovela do istih rezultata koje smo dobili pred više godina kad smo podvrgli ispitivanju Vinodolski i Vrbanski statut. Zato bez ustručavanja možemo ponoviti tvrdnju da pučani u kvarnerskim općinama u doba kad se sastavljaju statuti »ne predstavljaju više jedinstven sloj.« Svagdje se u tim općinama — bez obzira na to da li se nazivaju castra ili civitates — uzdiglo »nekoliko porodica koje su držale u rukama općinske časti«. ¹²² Premda Senjski statut ne upotrebljava poseban naziv za ovu »općinsku elitu«, smijemo, bez bojazni da bismo upali u pogrešku, **vijećnike senjskog statuta** poistovetiti s **vlastelom krčkih i vinodolskih općina**. Kao što su se vijećnici u Senju razlikovali od plemenitih ili nobiles, tako je i u Vinodolu »jedan zakon i pravda« za kmetove, popove i općinske službenike, a drugi za plemenite, tj. kneževe činovnike. Senjski statut potvrđuje ranije izloženo mišljenje da »su kneževi činovnici morali uživati u varoši najveća prava«. ¹²³ Oni su i ondje **plemeniti**. Baradin se pokušaj da plemenite izjednači sa »slobodnim posjednicima vlastitih zemalja« ¹²⁴ — koji se i tako nije dao dovesti u vezu s podacima Vinodolskog statuta — može i mora odbaciti. Uostalom, Barada je i tako, zaveden terminom kmet, potpuno krivo zamišljao društvene odnose u Vinodolu. M. Kostrenčić je — bar što se tiče

plemenitih i njihova položaja u Vinodolu — bio mnogo bliže stvarnom riješenju ovog nimalo složenog problema.

Čini se, međutim, da naročitu vrijednost ovim rezultatima daje činjenica da bez oklijevanja možemo i **civitas Senj** ubrojiti među ostale kvarnerske općine. Time što grad ili općina postaje crkvenim središtem za velebitsko primorje ili što mijenja različite »gospodare«, ne doživljava neke bitnije promjene u političkom uređenju niti mijenja društvenu strukturu. Patricijat ili »vlastodršci« stvaraju se u svim mogućim sredinama u procesu učvršćivanja političke vlasti. Kvarnerske općine u tome nisu izuzetak nego pravilo.

Međutim, dosad smo obično civitates na kvarnerskom području, tj. Krk i Senj, zbog toga što su imale latinski pisane statute, promatrali kao neka »strana tijela« u slavenskom, odnosno hrvatskom svijetu. Sad se smijemo, kao i Mažuranić, ljutiti na sastavljače Senjskog statuta koji su, očito u želji da budu što otmjeniji, običajno pravo hrvatskog kraja prevodili na latinski jezik. Vrlo često su bili primorani u latinski tekst unositi hrvatske izraze za koje nisu umjeli naći latinske riječi, što, posve razumljivo, nije slučajna pojava. Običan život ih nije poznavao. Na taj su način, premda nehotice, latinski pisanom statutu davali hrvatski karakter.

Dakle, senjsko društvo u XIII i XIV st. ni po čemu se ne razlikuje od društava u preostalim kvarnerskim komunama. To, drugim riječima, znači da je **stari antički polis** kao **zajednica slobodnih ljudi i stanovnika s čitava teritorija općine** i u ovom dijelu Jadrana onaj kamen temeljac na kojem srednji vijek izgrađuje čitavu svoju političku i društvenu organizaciju. Ta dragocjena antička baština stavlja na čitavom Mediteranu pastira i orača izvan grada u isti položaj s bogatim i otmjenim građanima koji žive u gradu. Zato je slobodna općina onaj idealni okvir u kojem se od naseljavanja u VII st. odigrava postepena preobrazba društva. Svaki je stanovnik općine toliko zainteresiran za očuvanje općinske organizacije da ne dopušta njeno uništenje. Zato će općina, doduše, doživljavati tokom srednjeg vijeka različite promjene — izgubit će u korist »gospodara« i ponekog činovnika — ali **osnovna prava njenog stanovnika ostaju neokrnjena**.

V

Poslije svega što je rečeno o društvu u kvarnerskim općinama, posebno u Senju, potvrdila su se i nagađanja oko nastajanja općinske organizacije u Kvarneru. Naime, nedavno smo ustvrdili da začetke slavenske općinske organizacije treba tražiti u ranim stoljećima srednjeg vijeka, kad je bizantski car dopustio da se i Slaveni koji su kolonizirali bizantsko područje u Istri i u Dalmaciji organiziraju u općine. Oni su primljeni u vojničku službu i zato su **kaštela** »središta općine, u kojoj ima i vojnički organiziranog stanovništva«. Premda sva središta općina

nisu utvrđena, nazivaju se kastra ili kaštela, jer »drugi naziv ta naselja i nisu smjela uzeti, budući da je civitas u srednjem vijeku samo takvo naselje koje ima biskupa«. ¹²⁵

Povijest i nastajanje Senja i uopće ovog dijela Hrvatske ne može se prema dosadašnjem uvjerenju historiografije protumačiti na isti način. Takvom se tumačenju, naime, protivi uvjerenje da je čitav obalni pojas od Raše u Istri do uključivši Hrvatsko primorje sa Senjom politički bio sastavni dio hrvatske države od doseljenja Hrvata. Međutim, takva shvaćanja, koliko god se opiru i na neke izvore, ne mogu se dovesti u sklad s činjenicom da je slobodna općina nastajala samo na bizantskom političkom teritoriju.

Zato, slijedeći logički put u zaključivanju, morali bismo očekivati da je i na području od Trsata do, po svoj prilici, Jablanca bizantska vlast omogućila formiranje slobodne općine. Dosad bar nikom nije pošlo za rukom da na području stare hrvatske države Trpimirovića utvrdi postojanje statuta ili takvu društvenu strukturu kakvu odražavaju spomenuti statuti. Istra, Kvarner i Hrvatsko primorje čine **istovetno pravno područje**, pa valja tražiti zajedničku genezu ovih pojava. Najzad, vojnička je organizacija senjske općine još živa početkom XIII st., kad se među općinskim činovnicima nalazi i satnik.

Valja, prema tome, pretpostaviti dvoje: ili je i hrvatski vladar potpomagao razvitak kaštelanske organizacije na području koje je priznavalo njegovu političku vlast, ili je ipak stvaranje općinske organizacije i na tom terenu djelo bizantskog cara.

Međutim, prije nego što prijedemo na ispitivanje tog zanimljivog problema, treba da razbistrimo ili, tačnije, razlikujemo dva pojma koja u ranom srednjem vijeku nisu uvijek identična: **pojam etničke i političke pripadnosti**. Naime, neposredno nakon naseljavanja Hrvata etnički je pojam Hrvat mnogo širi od političkog, jer prvim hrvatskim vladarima ne polazi za rukom da pod svojom vlašću okupe sve Slavene ili sve Hrvate koji su došli na jug. Posljedica takve, potpuno razumljive, nemoći je naseljavanje i postojanje Hrvata izvan granica rano-srednjovjekovne hrvatske države s jedne strane, te odvajanje Slavena koji su došli s Hrvatima i njihovo preseljavanje na tuđi politički teritorij s druge strane.

Prve vijesti koje mogu pridonijeti rasvjetljavanju tog problema su franački izvori iz početka IX st. Oni govore o sukobima između fur-lanskog markgrofa Erika i stanovnika Trsata. U Einhardovim analima je zabilježeno da Erik »post multa prelia et insignes victorias apud Tharsaticam, Liburniae civitatem, insidiis oppidanorum interceptus atque interfectus est«. ¹²⁶ Poeta Saxo se služi sličnim riječima pri opisu Erikove smrti. ¹²⁷ Premda je s pravom u historiografiji konstatirano da franački izvori upotrebljavaju historijske nazive za jadranske krajeve, ipak Einhard ne naziva slučajno Tarsatiku *civitas*, a njene stanovnike **oppidani**. Naziv oppidani sasvim jasno svjedoči da franački kroničar

ne misli na slavensku civitas već na gradsko naselje koje ima i drugačiju društvenu strukturu. Karlo Veliki je, kako ga hvali isti kroničar, osvojio Liburniju s Dalmacijom i Istrom te i na taj način udvostručio granice carstva koje je primio od oca.¹²⁸ Kroničar dodaje, kao što je poznato, da je Karlo Veliki dopustio bizantskom caru, zbog prijateljstva koje ih vezalo, da zadrži **primorske gradove** (exceptis maritimis civitatibus).¹²⁹

Bez obzira na to kako se razvijala vlast hrvatskih knezova poslije Bornine smrti, iz navedenih podataka smijemo zaključiti da franački car početkom IX st. otima bizantskom caru jadranske zemlje, među njima i **Liburniju**.¹³⁰ On je ne otima hrvatskom vladaru!

U prilog takvom tumačenju političkog razvitka na Kvarneru do početka IX st. govori i činjenica da se taj teritorij ni u X st. kad je politička vlast hrvatskog vladara već dobro organizirana — ta Hrvati žive gotovo tristo godina na Jadranu — ne ubraja ni u jednu kraljevsku ili bansku županiju.¹³¹

Stoga je teško postaviti tvrdnju da je hrvatski vladar a ne bizantski car pomogao da se na nekadašnjem liburnskom području formira slobodna općina. Ovdje je stvara — kao i posvuda na jadranskoj obali gdje niču nova naselja na staroj osnovi — **slavenski došljak**. On preuzima staro ime,¹³² jer se naseljuje na mjestu nekadašnjeg naselja ili uz njega. Neposredna vlast bizantskog cara, koji drži jadranske pokrajine od Justinijanove obnove carske vlasti na zapadu, ne seže dublje u unutrašnjost, dakle prema dinarskim planinama. Za takvo proširenje svoje vlasti istočno carstvo nema snage. Ali, obalni jadranski pojas, osobito onaj uski teren pod Velebitom, lako se vojnički organizira i spaja s otocima u jednu cjelinu. **Hrvat, koji se spušta do obale, nailazi na pomoć bizantskog cara koji mu dopušta da stvori čitav niz općina na samoj obali.** Kad početkom IX st. izbija borba između istočnog i zapadnog cara, općine su na otocima i kopnu tako srasle i učvršćene u organizaciji da obalni grad Tarsatika preuzima na sebe borbu protiv neprijatelja i brani čitavu pokrajinu.

Na prvi se pogled takvom tumačenju političkih odnosa u sjevernom Jadranu protive podaci iz djela De administrando imperio. Naime, nepoznati autor 30. poglavlja tvrdi da se Hrvatska, kao jedna od Sklavinija, »pruža prema Primorju do granica Istre, odnosno do grada Labina, s brdske strane u izvjesnoj mjeri pruža se i dalje od provincije Istre, a prema Cetini i Livnu graniči se sa Srbijom«.¹³³ Ta je tvrdnja bez provjeravanja preuzeta u historiografiji kao historijski ispravna i tačna — preuzimala sam je u svojim radovima i ja sama! — premda se uz malo kritičniji odnos prema piscu 30. poglavlja moglo spoznati kako je on došao do takve tvrdnje o granicama Hrvatske. Naime, carev nastavljatelj prilazi pisanju **novog teksta** o provinciji Dalmaciji — car Konstantin Porfirogenet je o Dalmaciji govorio u 29. poglavlju — zato da bolje opiše njenu prošlost i sadašnjost. »Ako znanje — napisao je

u uvodu ovog poglavlja — svakom čovjeku predstavlja dobro, onda ni mi nismo daleko od toga, jer smo postigli znanje o događajima». ¹³⁴ Zato on neće pričati samo o osvojenju Dalmacije, već želi čitaoca uputiti i u njene **давне granice**. Dakle, granice su Dalmacije, kaže Anonim, počinjale kod Drača, odnosno Bara »i prostirala se (Dalmacija, N. K.) do istarskog gorja, a u širinu je zahvatala do rijeke Dunava«. ¹³⁵ Slaveni osvajaju tu rimsku Dalmaciju i osnivaju svoje Sklavinije **unutar istih njenih granica**. Zar nije za pisca X st., premda dosta dobro poznaje prilike na Balkanu, razumljivo da će granice Sklavinija na neki način prilagoditi tom historijskom okviru, kao što je to prije njega radio učeni franački kroničar kad je hrvatskog kneza Bornu nazvao *dux Dalmatie et Liburnie*? Stoga nas nimalo ne iznenađuje da Anonim počinje opis Duklje (prve Sklavinije na teritoriju rimske Dalmacije) tvrdnjom da ona leži »prema kaštelima Drača, tj. do Lješa, Ulcinja i Bara i ide do Kotora«. ¹³⁶ Ne opisuje li na sličan način i Istru? Najzad, što znači da se u brdima Hrvatska pruža i dalje od Istre?

Zato se sama od sebe nameće misao da je nepoznati pisac 30. poglavlja svjestan da su mu premalo poznate tačne granice Sklavinija, jednostavno sve te slavenske zemlje od Duklje do Hrvatske strpao u rimsku Dalmaciju. Ta i granica rimske Dalmacije je bila na Raši!

Spomenuta se pretpostavka ne protivi preostalim podacima u *De administrando imperio*. U Anonimovom popisu županija nema, kako je već rečeno, ni jedna koja bi obuhvaćala i ovaj dio jadranske obale, jer je najzapadnija ninska županija. U carevu popisu gradova u pokrštenoj Hrvatskoj također nema ni jednoga s kvarnerskog područja. Anonimovi podaci o tributu mira i opsegu tadašnje bizantske Dalmacije također ne isključuju postavljenu hipotezu. Anonim najprije tvrdi da u vlasti Romeja ostadoše »primorski gradići« koji su živjeli od mora, ¹³⁷ a iz daljeg je njegova teksta jasno da su u romejskim rukama ostali i otoci. Podaci o tributu koji dalmatinski gradovi plaćaju slavenkim vladarima vrlo se lijepo mogu dovesti u sklad s gornjim mišljenjem. Naime, tribut plaćaju samo biskupski gradovi, dakle Osor, Krk i Rab. Prema tome, kasta na kvarnerskom području ne plaćaju sama, neposredno, određene svote tributa, već ih, po svoj prilici, dijele s biskupskim gradom u kojem je i sjedište uprave. Anonim, dakle, nema razloga za posebno nabrojanje slavenskih ili hrvatskih kasta na kvarnerskom području. Uostalom, i car je pri opisu Dalmacije postupio na sličan način. Kako je smatrao naseljenim samo ono mjesto u kojem je nailazio na romansko stanovništvo, slavenska naselja na području bizantske Dalmacije nije ni spomenuo.

No, da je uski obalni pojas istarskog poluotoka i susjedne hrvatske obale vrlo vjerojatno od formiranja bizantske Dalmacije njen sastavni dio, svjedoče i zbivanja u XI st. Zasad nema protudokaza tvrdnji da je Dalmatinska marka obuhvatala i Hrvatsko primorje. ¹³⁸ Najzad, crkveno uređenje prije XII st. također govori u prilog pretpostavci o povezanosti otoka sa susjednom obalom. Toma Arhidakon tvrdi da je krčki

biskup imao nekad župe i na susjednom hrvatskom kopnu, ali da mu ih je preoteo senjski biskup.¹³⁹ Napokon, i Pop Dukljanin postavlja granice Bijele Hrvatske do Vinodola (usque ad Valdevino vocavit Croatiam Albam).¹⁴⁰ A ne govori li i način na koji dolaze krčki knezovi do vlasti u Vinodolu o tome da se političko jedinstvo obalnih krajeva i otoka razbilo tek u XII stoljeću?

Čini se, prema tome, da bismo **nastajanje općinske organizacije na obalnom i otočkom dijelu Kvarnera**, koje čini i zatvorenu geografsku cjelinu, **smjeli prebaciti u rani srednji vijek, kad je bizantski car mogao upravljati sudbinom jadranskih pokrajina**. Slaveni došli brzo shvaćaju kakve im prednosti može donijeti naseljavanje na području grčkog cara. Savez donosi obostranu korist: car dobiva vojnika koji mu pomaže da se njegova vlast učvrsti i kasnije održi na dalekom Jadranu, a Slaven, odnosno Hrvat, dobiva pravo da se organizira u slobodnu općinu, koja se uz, razumljive promjene, zadržava do danas.

BILJEŠKE:

¹ U prvom prilogu iz društvene problematike s kvarnerskog područja — to je prilog *Pitanje društvenog uređenja kvarnerskih općina u novijoj literaturi* (Zgodovinski časopis XII—XIII, Ljubljana 1958—1959, str. 242—254) ocjenjivala sam najnovije radove bez obzira na to da li se u njima promatra problem s pravne ili historijske strane. U isto je vrijeme izašla i druga ocjena *Noviji radovi na društvenoj problematici srednjovjekovne Hrvatske*. (Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine X, 1959, str. 333—337), koja je sadržajno nadopunjavala gornju ocjenu. Svoje sam mišljenje o društvenom uređenju Vinodola u XIII stoljeću izložila u raspravi *Što su kmetovi Vinodolskog zakona* (Radovi Filozofskog fakulteta, Odsjek za povijest, sv. 4, Zagreb 1962, str. 25—50).

² Kad upotrebljavam termin **kvarnerska općina**, onda mislim na čitav teritorij, koji je, kako je to odavno konstatirano u historiografiji, činio jedno pravno područje. Dakle, osim otoka Cresa i Lošinja (u srednjem vijeku Osor), Krka i Raba s manjim otočićima, ulaze u taj pojam i istočna Istra i Hrvatsko primorje, a u ovom ću prilogu nastojati da dokažem da se i senjska općina ubraja u isto pravno područje.

Sam odabrani naziv kvarnerska općina pokazuje da se ne slažem s dosadašnjim autorima, posebno s pravnicima, koji su to područje nazivali »regijom starohrvatskog prava«, kako je to nedavno formulirao Đorđe Milošević (*Delikti protiv braka, porodice i javnog morala iz aspekta riječkog statutarog prava XVI stoljeća*, Vj. hist. arhiva u Rijeci i Pazinu, sv. XIV, Rijeka 1969, str. 390). Prije svega, spomenuti je autor obuhvatio taj pojas suviše usko, jer je smatrao da se proteže »od Vinodola, pa preko Trsata, Rijeke, Kastva i Veprinca do Mošćenica«. Istraživanja su, pogotovo u novije vrijeme, pokazala da u to pravno područje valja uključiti i Istru, a nema nikakvog razloga da i kvarnerske otoke izdvojimo iz njega. Uostalom, problem je područja tog statutarog prava već odavno riješen; sporno je dosad bilo i jest **pitanje geneze**, i u tom se pogledu Milošević vraća na starija mišljenja (Kostrenčić, Herkov itd.), premda je iz poznatog političkog razvitka ovih zemalja od doseljavanja Hrvata dalje moglo biti jasno da je to područje imalo vrlo različit politički razvitak. Kako je nemoguće zamisliti da bi **isti pravni razvitak** nastajao spontano u različitim političkim

sredinama kao rezultat neke pravne svijesti nekog naroda ili etničke skupine, valjalo je da bi se riješio ovaj problem, pomišljati na ono razdoblje u historiji u kojem su spomenuti krajevi pripadali istoj političkoj vlasti i pokušati tim razdobljem datirati začetke zajedničkog pravnog sistema. Takvim je postavljanjem problema napušteno ujedno zastarjelo mišljenje prema kojem su određene pravne norme — kao npr. *leges barbarorum* nakon tzv. seobe naroda — karakteristične samo za neke etničke skupine (Germane, Slavene, Romane itd.).

³ *Što su kmetovi*, n. dj., str. 49.

⁴ Stoga ne smatram potrebnim osvrnuti se na njihove priloge.

⁵ *Pomembnejši rezultati v starejši zgodovini jugoslovanskih narodov*, Zgod. časopis XVIII, 1964, str. 209.

⁶ *Što su kmetovi*, n. dj., str. 46—48.

⁷ Vidi Hist. zbornik XVI, 1963, str. 131—146. V. Koščak misli da su vinodolski gradovi »samonikle općine« obuhvaćane feudom« (132), da je u XIII st. kod tobože »definitivne podjele« hrvatskog teritorija »Vinodol pripao Hrvatskoj i Dalmaciji« i da je ta »političko-teritorijalna pripadnost imala zamašnih reperkusija« tobože do XVI st. Da V. Koščak ne prati razvitak hrvatske medievistike, najbolji je dokaz to što poslije svih diskusija o tzv. *pacta conventa* tvrdi da se »Kolomanov privilegij da 12 hrvatskih plemena ne plaća kraljevski porez, osim u slučaju obrambenog rata, protégao na cijelo područje Hrvatske i Dalmacije« (str. 132). Štaviše, taj je privilegij vrijedio još u XVI stoljeću! Kao da ne postoji naučna diskusija i potreba da se mišljenja zasnivaju na naučnoj analizi! Uostalom, Koščakov je članak prepun netačnih tvrdnji, on ne pozna stvarni historijski razvitak i nadopunjuje ga nedopuštenim kombinacijama. No, ni na »osnovno pitanje« koje sebi postavlja, tj. pitanje »da li je Vinodol u vrijeme donacije bio posebna županija ili nije« — ne može dati odgovor. Premda je u literaturi bilo već dosta govora o tome da Vinodol nije u doba narodne dinastije županija, Koščak smatra da je »čitav teritorij hrvatske države bio, barem u XII st. i barem u principu, podijeljen na županije«, pa nije, dakako, »ni Vinodol mogao činiti iznimku«. Gomilajući na neznanje kombinaciju, tvrdi dalje da je »s geografskog gledišta najvjerojatnije modruška županija bila ona jedinica u koju je Vinodol bio uključen. Što uopće najzad misli o Vinodolu, teško je utvrditi, jer to je »oduvijek donekle samostalna jedinica«, »pojam za sebe«, »no posebna županija nije bio, jer bi to izvori zabilježili«. I kao da je za stvarni historijski razvitak bitna terminologija (ako se prije ne dokaže da je promjena termina na terenu značila i promijenjeni sadržaj), Koščak istražuje kad je u XIII st. Vinodol postao »comitatus« odnosno, kako misli, »posebna knežija«, pa tvrdi da je to bilo tobože 1251. god. kad su se Frankapani željeli učvrstiti na morskoj obali (str. 135). Tobožnje darovnice Arpadovića Frankapanima nisu mu, na žalost, ništa sumnjive, te zaista vjeruje da su krčki knezovi mogli dobiti Vinodol od Arpadovića za 2 lađe ili tri vojnika! Upravo takvi zaključci stvoreni na osnovi lažnih isprava pokazuju kako se može doći do pogrešnih rezultata kad kritička analiza izvora ne prethodi sintezi. I, naravno, kad se ne pozna dovoljno historijski razvitak naših zemalja u srednjem vijeku. Uostalom, s kakvim pojmovima ulazi Koščak u istraživanje, najbolje pokazuje naslov priloga: on bi htio pokazati položaj Vinodola u »hrvatskoj feudalnoj državi«, jer ne razabire da je taj pojam i za frankapanski Vinodol i za srednji vijek, koji bi htio obrađivati, nepoznat. Netačnim i zastarjelim pojmovima pridružuje se u Koščakovu radu nenaučna metoda. Koščak se ne odnosi kritički prema izvorima, a literaturu jedva poznaje. Rasprava koja se vodila i vodi o društvenom uređenju Vinodola u XIII st., a koja je, dakako, raščlanjivala i problem geneze kao i uopće položaj Vinodola, ostaje Koščaku strana, premda piše o »samonikloj općini«.

⁸ Senjski zbornik III, 1967—1969, str. 324—373.

⁹ Pavičić uopće ne zapaža da za potvrdu svog mišljenja o tobožnjem župskom uređenju (u hrvatskoj historiografiji sasvim se jasno razlikuju pojmovi županija = politička i župa = crkvena jedinica) nema nijednog podatka. Posve razumljivo da bi trebao pokazati kakva je to župa u XIII st. što ima svoje »vijeće građana« i »građane i puk« koji su sazivani »na zborove pred glavnim mjesnim crkvama« (str. 326, 327)! Kao da postavljanje tvrdnji ne obavezuje autora i na neku podlogu tvrdnji u izvorima, Pavičić nalazi, prema spomenicima tobože iz XII do XIV st., na »župskom tlu« i »plemena«! I premda u izvorima nema nijednog podatka o županima i županskoj upravi, Pavičić tvrdi da se »u Senju kao u središtu upravne župe nalazio i ured župana i podžupana« (str. 327). Ta i onda kad su Frankapani zamijenili svoju titulu potestas novom — domini naturales ili generales, ili knezi u hrvatski pisanim izvorima — nisu se nazivali ni oni ni bilo koji njihov činovnik županom ili podžupanom. Konstruirajući ono što u zvorima nije mogao naći, Pavičić je vidio u Senju gradske jobagione koji su se, tobože, u XIII st. razvili u plemstvo; članovi tih tobože »oplemenjenih starih gradokmetских rodova i porodica« vrše, tobože, sve časti, a njima će se, kako tvrdi isti autor, kasnije pridružiti i plemstvo iz mjesta Senja (str. 332)! I najzad, uopće ne znamo kako se to društvo u Senju i izvan njega prema Pavićevu mišljenju razvijalo i kako su nastali plemeniti, kad termin nobilis nisu nosili oni Senjani »koji su bili gradokmetškoga porijekla, a bili su jedino oplemenjeni« (str. 336). Ipak je nešto dalje ustvrdio da je sudac »Mojses, sin suca Bartola Davidovića, plemenit (nobilis), građanin senjski«, za njega netačno tvrdi i da je bio »podžupan« (str. 337). Imajući pred očima slavonski sistem kastrova, on ga jednostavno prenosi u jadransko primorje i prema toj shemi — za koju, kako smo istakli, nema ni jednog izvornog podatka — stvara sliku i društvenog i političkog uređenja. Stoga Pavičić uopće ne razabire da je pred njim grad ili varoš sa svojim kotarom; kako za svoje tvrdnje nije donio i izvorni materijal, one su ostale nedokazane konstrukcije o tobožnjem razvitku senjskog društva iz sistema kastrova.

¹⁰ Vidi bilj. 1.

¹¹ Miho Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam po vinodolskom zakonu*, Djela JAZU, knj. 44, Zagreb 1952, str. 46 izričito je naglasio da su »brojčano najjači, a društveno najniži sloj bili kmetovi«, jer »po feudalnom uređenju svaki se feud sastojao od dva glavna faktora: feudalca, glavnog vlasnika proizvodnjih sredstava na feudu, i njegove radne snage na tom feudu, kmetova«. Robovi su se, kako Barada dalje tvrdi, »u XII st. pretvorili u kmetove, te neposredne robovske izdanke, osnov radne snage i pučanstva u Vinodolu«.

¹² Polazeći sa stajališta da je »nosilac sveukupne ordinarne vlasti u Vinodolu bio knez, dotično kneževsko-vlasteoska porodica krčkih knezova«, Barada se činilo gotovo nemogućim utvrditi što je općina. »Odrediti pak, što je općina u Vinodolu bila, njen djelokrug, upravu, organe i sve drugo, što je općini pripadalo, po VZ ne samo da nije lako, nego je to vrlo sklisko i nesigurno tlo« (str. 83). Stoga stvara zaključak da općinski »znači opći, općenit, zajednički, javan, ono što pripada općini i sl.«, što, posve razumljivo, nije tačno. Konačno, mora kazati da općina vinodolska — koju stavlja u zagrade! — »ne znači drugo nego puk ili zajednicu svega vinodolskoga pučanstva... neka vrsta *universitas personarum*« ili »svi kneževi podložnici« (str. 84)! I tako je Barada izbrisao iz Vinodola općinsku organizaciju jer uopće nije razabrao da je ona mnogo važnija nego kneštvo ili, kako je on kazao, feud Frankapana.

¹³ M. Barada, n. dj., str. 52, je prikaz svećenstva u Vinodolu — svećenstvo je stavio među podložnike — počeo ovim riječima: »Svećenstvo je uglavnom bilo kmetovima klasno najbliže«. Premda je bio svjestan da je to bio srednji vijek, dakle »vrijeme potpune dominacije klera, privilegiranog sloja srednjovjekovnog društva«, ustvrdio je da je položaj svećenstva u Vinodolu »više podređen nego povlašten« (53). Vidonolski zakon (dalje kratim

VZ) sadrži tobože »antikanonske odredbe« koje su »ostatak tradicije« i po-
tječu tobože iz vremena općeg robovskog stanja u Vinodolu. Tobože je
»tradicija nekadanjeg robovskog stanja u Vinodolu bila tako jaka da ni
crkva ni vjekovi ni preobraćaj u kmetove nisu mogli brisati nekadanje ro-
bovske znakove ni kod istog svećenstva«. To nije, kako dalje konstruira
Barada, nikakvo čudo, jer je svećenstvo u Vinodolu na »niskom kulturnom
stupnju«. Ta to su, uzvikuje zaista neobično Barada, glagoljaši, koji »niti su
učili niti su znali« latinski, a kojima se »redovna izobrazba sastojala u to-
me, da su znali čitati glagoljske obredne knjige i ništa drugo: samo su se
u tome oni razlikovali od svoje rođene druge braće, prije robova, a poslije
kmetova, i u ničemu drugomu; pogotovu jer su redovno i živjeli u zajednič-
kom kućanstvu sa svojim najbližima« (54). Ovo, zaista neobično, Baradino
mišljenje i tumačenje položaja vinodolskog svećenstva vrlo je jasan dokaz
do čega može dovesti istraživača unaprijed postavljena teorija.

¹⁴ God. 1288. izabrane su ukupno 42 osobe i između njih je 12 duhovnih
lica (1 arhipravad, 1 pravad, 5 plovana i 5 popova). Vidi N. Klaić, *Što su
kmetovi*, str. 45, bilj. 109.

¹⁵ N. dj., str. 43—45.

¹⁶ N. dj., str. 35.

¹⁷ N. dj., str. 47.

¹⁸ N. dj., str. 47—48.

¹⁹ M. Barada, n. dj., str. 98.

²⁰ Npr. općine Belgrad i Kotor kojih nema u VZ. Vidi N. Klaić, n. dj.,
str. 48.

²¹ N. dj., str. 48—49.

²² N. dj., str. 49.

²³ Poznat je belgradski satnik Šebula (iz 1323. god.); 1449. god. spominju
se u Kotaru i Belgradu »suci, plovani i satnici«. Vidi: *Što su kmetovi*, str. 49.

²⁴ Đuro Šurmin, *Hrvatski spomenici* Sv. 1, MHJSM, vol. VI, 1898,
str. 128, 129, 130.

²⁵ Senjski statut izdao je Ivan Mažuranić u Kukuljevićevu Arhivu
za povjestnicu jugoslavensku, knj. III, Zagreb 1854, str. 141—172 pod naslo-
vom: *Statut grada Senja od godine 1388 s uvodom* (dalje citiram SS).

²⁶ O stvaranju senjske biskupije vidi M. Barada, n. dj. str. 16 i d.

²⁷ Franjo Rački, *Thomas Archidiaconus: Historia Salonitana*,
MSHSM vol. XXVI, 1894, str. 44. »Vegliensis, apsarensis et arbensis episco-
patus habuerunt parochias suas in insulis suis; sed uegliensis optinebat
maiolem partem parochiarum, quas nunc habet segniensis ecclesia, que
non erat tunc episcopalis sedes«.

²⁸ S. Pavičić, n. dj., str. 324 i dalje na nekim mjestima svog priloga
netačno tvrdi da je u Senju »bilo osnovano u ranijim stoljećima kršćanstva
sijelo biskupije«, tako da je po njegovu netačnom mišljenju senjska bisku-
pija u XII st. samo obnovljena.

²⁹ O prvom senjskom biskupu Mireju i njegovoj borbi vidi M. Barada,
n. dj., str. 17—18.

³⁰ Tade Smičiklas, *Codex diplomaticus* (dalje: CDS) II, str. 193.
»Signiensis episcopus habeat sedem suam in Signia et habeat has parrochias:
Signia, Vallem vineariam, Gezcam et Busan«. Ovaj je tekst uzet iz navedena
Baradina djela (str. 16, bilj. 20), jer ga je Barada prepisao iz originala koji
se čuva u arhivu trogirskog kaptola. Tekst je u Smičiklasovu zborniku, pre-
ma Baradinim riječima, loš jer je rađen »po splitskim falsifikatima iz XIII
i XIV st.«.

³¹ CD III, str. 85, god. 1209. »Andreas... Civitas vero Scev, quam eis
illustris Bela rex pie recordacionis in puram contulit elemosinam cum

omnibus appendiciis suis, silvis, scilicet et pascuis ceterisque ad ius regale spectantibus, ipsis fratribus semper firma permaneat et iure perpetuo inconcussa... consistat».

³² CD III, str. 86. »... cum ecclesia beati Georgii in eiusdem civitatis territorio sita, quam eis Petrus archiepiscopus Salonie dedit...«.

³³ CD III, str. 174, god. 1219.

³⁴ Naime, uvjerena sam, a to ću nastojati na drugom mjestu i pokazati, da darovnice koje su Arpadovići tobože davali Frankapanima, nisu u danas sačuvanoj formi autentične.

³⁵ God. 1278. (CD VI, str. 264), u vrijeme rata među slavonskim velikašima, »propter viarum impedimento mercatores et alii transire non poterant versus Senniam et abinde versus Zagrabiam« i zato su nastale velike štete.

³⁶ CD III, str. 48.

³⁷ S. Pavičić, n. dj., str. 326, tvrdi — pozivajući se na isti podatak iz 1205. god. — da je »sudstvu u samom mjestu na čelu bio dvornik«, činovnik koji je, tobože, poznat »još u doba hrvatskih narodnih vladara« (str. 327). Premda Senjski statut sasvim jasno svjedoči da je dvornik na području senjske općine pomoćni sudski činovnik, Pavičić misli da je »dvorniku pomagao i poseban sudac« (str. 327).

³⁸ God. 1257. (CD VI, str. 66) nastaje spor između dubrovačkih trgovaca i templarskog »trgovca«; građani stoje na strani Dubrovčana, a protiv templara.

³⁹ CD V, str. 66, god. 1257.

⁴⁰ CD V, str. 501, god. 1269.

⁴¹ CD V, str. 501 »... eligimus in potestatem perpetuo et rectorem) cum fideliozem et meliozem pro honore maiestatis invenire non possimus nec habere«.

⁴² Potestati su u talijanskim komunama, kao i na istočnoj jadranskoj obali, stranci što ih naši dalmatinski građani dovode zato da bi se riješili domaćih velikaša koji se nameću gradovima kao nasljedni knezovi. Najpoznatiji je takav stranac načelnik Gargan de Arscindis, kojega Splitski dovode 1239. god. iz Ankone. No, upravo činjenica da je poslije njegova odlaska izabran za potestata krčki knez Ivan pokazuje kako su se dalmatinski gradovi uzalud nadali da će se pomoću stranaca osloboditi hrvatskih velikaša.

⁴³ Iz Senjskog se statuta može razabrati da su Frankapani imali pravo postavljati dva suca — treći je bio općinski — no dokumenti iz XIV st. ne pokazuju u tom pogledu nikakvu razliku. Uostalom, taj je dio statuta iz XV st., pa nije isključeno da se to vlastelinsko pravo razvilo kasnije. Da se to lako moglo dogoditi, pokazuje primjer krčke općine. Ondje su krčki knezovi prisvojili pravo postavljanja jednog suca, iako je općina još u XII st. imala samo svoja dva suca. Vrlo vjerojatno je i u Vinodolu općina postavljala sama po jednog suca, samo što VZ o tome ne govori ništa.

⁴⁴ Već 1358. god. (CD XII, str. 446) spominje se nobilis miles Andreas, tada vicecomes, a kasniji dugogodišnji kraljevski vikar.

⁴⁵ CD III, str. 420.

⁴⁶ SS, str. 141.

⁴⁷ SS, str. 147.

⁴⁸ SS, str. 148.

⁴⁹ SS, str. 149.

⁵⁰ SS, str. 150.

⁵¹ SS, str. 155. »Cl. 1. Primo et ante omnia, quod nobiles viri de Segnia sint et perpetuo esse debeant liberi et exempti in ciuitate Segnie et suo districtu ab omni et qualibet angaria, grauamina et tributo et quauis

factione, quod et que dici, excogitari, ymaginari aut modo aliquo exprimi posset uel potuisset, perpetuis futuris temporibus cum heredibus eorum et cuiuslibet ipsorum». Sadržajno članu 1. odgovara član 114, koji glasi: »Item, quod nobiles ciuitatis Segnie non tenentur ad aliquod munus reale modo, uel personale modo, uel mixtum, ordinarium aut extraordinarium« (str. 166).

⁵² SS, str. 155. »Čl. 2. Statuerunt et ordinauerunt, quod quilibet nobilis de Senia possit et valeat stare, manere et recedere de Senia cum bonis suis et familia, quandocunque et quocienscunque uoluerit, et quod possit seruire cuicunque domino eidem placuerit ad libitum uoluntatis sue«.

⁵³ SS, str. 155—156. »Čl. 3. Item statuerunt et ordinauerunt, quod quilibet nobilis de Senia sit et proprie esse debeat liber ad tergouinam de blado et alijs quibuscunque rebus et mercancijs suis quas conducerent Segnie, aut extra portari et conduci facerent quouis modo«. Tome članku odgovara član 116. »Item, redditus dictorum nobilium, cuiuscunque generis sunt, sunt liberi et exempti ab omni gabella, dacio uel pedagio per portas ciuitatis Segnie, uel per mare; et similiter alii ciues« (str. 166).

⁵⁴ SS, str. 156. »Čl. 4. Item statuerunt et ordinauerunt, quod unusquisque nobilis de Segnia sit liber et francus tam ad portam tergouine quam per mare, de omnibus et singulis suis introitibus, conducentibus ab inde super eorum animalibus et de omnibus et quibuscunque suis mercancijs soluentibus decimam seu aliud tributum, tam ad portam quam ad mare; de blado quocunque quod emerent causa conducendi extra per mare, teneantur et debeat (!) unusquisque nobilis soluere debitum dacium officialibus dominorum, saluo si emerent causa mitendi suis laboratoribus«. Ali i članci 117 i 118 ponavljaju neke odredbe o trgovini. »Čl. 117. Item, quod dicti nobiles non tenentur nec debent soluere, secundum consuetudinem ciuitatis Segnie longo et longissimo tempore approbatam, aliquam tergouinam de aliquibus mercibus per eos conductis ad ciuitatem Segnie, uel de alliis rebus pro uictu et uestitu, per terram uel per mare, in ciuitate Segnie; nec ferendo eas extra ciuitatem per terram uel per mare«. Čl. 118. glasi: »Item, nobiles ciuitatis Segnie possunt extrahere libere per mare bladum quod dant laboratoribus suis, stantibus in uineis et posesionibus suis, pro uictu eorum, et pro toto tempore quo ibi morantur. Et similiter ciues Segnie«.

O trgovini, pristojbama, uvozu robe i oprostima govori se i u člancima 119. i 120. »Čl. 119. »Item, nobiles et similiter ciues, sunt exempti ab omni dacio, gabella et alia angaria de rebus per eos conductis ad ciuitatem Segnie cuiuscunque generis sint, uel extra; saluo de uino per eos conducto de Marchia, pro quo soluunt. Sed non octo staria prout alii forenses«. Član 120 glasi: »Item, dicti nobiles et eciam populares sunt exempti et liberi ab omni tergouina pro blado aut legumine conducto ad ciuitatem Senie, siue super animalibus suis, siue forensibus; tantum conductor forensis soluit unum solidum pro bestia sua, et uocatur ochasina«.

⁵⁵ SS, str. 156. »Čl. 5. Item, statuerunt et ordinauerunt, quod quilibet nobilis de Segnia sit liber et exemptus a solutione cuiuscunque datij animalium que conduceret tam per mare quam per terram, saluo datio antiquo et consueto macelli seu becarie, quod est quatuor solidos cum dimidio paruo pro quolibet armento, pro quolibet animali minuto denarios XIV; et pro quolibet agno seu capreto solidum vnum; quod quidem datum vnusquisque nobilis debet soluere officialibus dominorum ad macellum«. Ovaj se članak nadopunjuje odredbom u čl. 126, prema kojoj su plemići mogli bez plaćanja klati svoju defektnu stoku u gradskoj mesnici, odnosno klaonici (vidi SS, str. 166).

⁵⁶ SS, str. 156. »Čl. 6. Item statuerunt, quod nobilis de Senia nullus teneatur aliquid soluere de suo vino proprio quod conduceret de extra, nec de vino forense, uidelicet marchiano aut de Romandiola, quod uelet pro usu domus sue. De vino autem forensse quod aliquis nobilis conduceret Segniam causa mercandi, teneatur et debeat soluere datum consuetum et prout alij soluunt, saluo quod octo staria non teneatur sed liber sit et exemptus«.

⁵⁷ SS, str. 156. »Čl. 7. Item statuerunt, quod unusquisque nobilis de Senia possit uendere suos proprios equos sine solutione tergovine aut alterius tributis maris; de equis autem alijs emptis causa reuendendi, teneatur soluere datum et consuetam gabellam officialibus dominorum sicut alij«.

⁵⁸ »Čl. 8. Item statuerunt, quod si aliquis nobilis de Segnia emeret aliquam domum, vineam aut aliam possessionem ab aliqua persona priuata, ipsa possessio debet esse libera, sicut alia bona nobilium Segnie; set si nobilis uenderet aliquam possessionem alicui populari uel alteri priuate persone, dicta possessio debet effici tributaria pariter cum alijs bonis emptoris«. Ovaj se članak u drugom obliku ponavlja u člancima 125. i 126. (vidi SS, str. 166).

⁵⁹ SS, str. 156. »Čl. 9. Item statuerunt et ordinauerunt, quod vnusquisque nobilis de Senia possit conducere cuiuscumque quantitatis et mesure ligna et arbores usque ad longitudinem quatuordecim passa inclusive et eciam remos usque ad longitudinem quatuor passa cum dimidio inclusive, super boves eius; abinde uero sit in uoluntate dominorum«. Isto se određuje i u članku 128 (SS, str. 167).

⁶⁰ SS, str. 156, 157. »Čl. 10. Item statuerunt et ordinauerunt, quod nullus nisi nobilis possit tenere boues ad tiram, sub pena librarum quingentarum paruorum pro quolibet contra faciente et quociens fuerit contrafactum. Saluis illis qui sunt consueti habere et tenere boues ad vlacham, et hominibus de Prochicho et Supanichom ac Climnice, qui propter consuetudinem remaneant ad uoluntatem dominorum«.

⁶¹ SS, str. 157. »Čl. 11. Item statuerunt, quod nullus nobilis audeat habere in socium aliquam priuatam personam popularem seu forensem, sub pena librarum quingentarum paruorum, quam quilibet contrafacientum et quociens fuerit contrafactum (soluet)«.

⁶² SS, str. 157. »Čl. 14. Item statuerunt, quod bouari, molendinari, ortulani et magistri nemoris nobilium de Segnia sint et esse debeant liberi et exempti a solutione collecte segiss et quocumque alio grauamine ciuitatis«.

⁶³ SS, str. 157. »Čl. 17. Item statuerunt, quod nemo nobilis aut popularis, terigena uel forensis, audeat emere lignamina maioris mesure, reseruato nobilibus, causa mercandi aut animo reuendendi. Sub pena librarum quingentarum pro quolibet contrafaciente et quociens fuerit contrafactum«.

⁶⁴ SS, str. 161. »Čl. 47. Item statuerunt, quod sigillum comunis stet et tenere debeat iudex comunis et pro quolibet sigillo possit accipere soldos quatuor et non ultra; a nobilibus autem nil debet accipere«.

⁶⁵ SS, str. 164. »Čl. 99. Item, quilibet ciuis et popularis soluit pro tergouina pro sestario salis ad portam denarya IV^{or}; nobiles uero non«.

⁶⁶ SS, str. 165. »Čl. 100. Item, quilibet ciuis et popularis soluit ad portas pro tergouina pro quolibet sestario uini unum solidum pro sestario; et a festo sancti Michaelis usque ad annum nouum solidos duos pro sestario; nobiles uero unum«.

⁶⁷ SS, str. 165. »Čl. 101. Item, pro porcis conductis uiuis ab extra tam nobilis quam ciuis soluit in becharia solidos III, pro dacio, de salitis non«.

⁶⁸ SS, str. 165. »Čl. 102. Item, quilibet nobilis et ciuis Segnie, uolens extrahere animalia per portas terre aut maris ad uendendum, soluit dacium anticum in becharia«.

⁶⁹ SS, str. 165. »Čl. 103. Item, quilibet nobilis aut ciuis Segnie, uolens extrahere equos per mare ad uendendum, soluit decimum in marina et non aliud«.

⁷⁰ SS, str. 166. »Čl. 123. Item, quod nobiles ciuitatis Segnie habent liberum arbitrium seruiendi cui uolunt extra dominium domini comitis, et uti, frui suis possessionibus libere sine aliquo honore, ac si continue stetissent in ciuitate Segnie, reali uel personali aut mixto«.

⁷¹ SS, str. 167. »Čl. 127. Item, si aliquis nobilis extrahat gladium causa percuciendo et non percuciat, nichil soluit; si percutit, soluit libras uiginti quatuor; et idem in ciue«.

⁷² SS, str. 167. »Čl. 130. Item, quando romipete uadunt Romam per ciuitatem Segnie, primo debent honerari nauigia nobilium; secundo ciuium, tercio forensium, uidelicet Anthonitani primo«.

⁷³ SS, str. 169. »Čl. 165. Item, quilibet nobilis qui est in officio vicecomitatus aut vicariatus aut est iudex, est liber et franchus cum mulis suis Modrussie, a tergouina Modrussie«.

⁷⁴ SS, str. 169. »Čl. 167. Item, quod nobiles ciuitatis Segnie habent ius patronatus in ecclesia sancte Crucis de ualle Senie in eligendo plebanum seu abbatem illius ecclesie«.

⁷⁵ SS, str. 157. »Čl. 15. Item sentenciauenerunt et ordinauerunt, quod consilarii et homines de consilio segniensi, sint et esse debeant liberi a solutione narocorum et eundi in barchis seu aliis lignis armatis de Segnia et guardia ciuitatis, que fit omni nocte; debet tamen soluere collectam et ire in barchis pro stipendiis et facere guardiam ordinatam per turmas metu ignis et custodiam que fieret metu inimicorum«.

Ne shvačajući uopće da je riječ o »metu ignis«, dakle strahu od požara, koji su u srednjem vijeku znali uništiti i čitava naselja, S. Pavičić, n. dj., str. 340, tvrdi da plemićke porodice Radučevići i Mojsijevići »imaju i dužnost da u svojoj kući podržavaju stalnu vatru od koje će žar moći uzimati ostali senjski stanovnici. Pored tih kuća — nastavlja isti autor — za tu je službu stalnoga ognja bila određena i kuća suca Antuna Čokovića«. Spomenute su (turme) koje su branile grad od požara i vjerojatno, kad je izbio, gasile tri kuće senjskih plemića imale prema tekstu statuta pravo sastavljati čete plamen.

⁷⁶ SS, str. 157. »Čl. 18. Item statuerunt, quod rectores, nobiles et homines de consilio teneantur et debeant ire ad consilium, quandocumque et quocienscumque audierint sonum campane, et quidquid ibidem fuerit factum, deliberatum seu alicui concessum, saluo semper statu et honore dominorum, debeat esse ratum et perpetuo valiturum«.

⁷⁷ SS, str. 157. »Čl. 19. Item statuerunt, quod rectores, nobiles ac homines de consilio debeant omni anno eligere et confirmare iudicem comunis Segnie in festo sancti Michaelis, mense septembri. Qui quidem iudex debet iurare, quod faciat iusticiam et rectum iudicium, postposito omni odio, timore pariter et amore«.

⁷⁸ SS, str. 158. »Čl. 20. Item statuerunt, quod dicti rectores et consilarii debent bi in anno ponere nauclerios, uidelicet in festo sancti Michaelis et in festo sancti Georgii; qui quidem nauclerii debent habere...« (dalje nedostaje tekst).

Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, JAZU, 1908—1922, sub v. nauclerius tumači »krmilar na brodu, gospodar broda, tal. nocchiere. U Senju činovnik gradski. Biralu su se dva. Dužnost im je noću stražiti«. Hrvatski je naziv za naucleriusa navćir, navkir itd.

⁷⁹ SS, str. 158. »Čl. 21. Item statuerunt, quod dicti rectores et consilarii possint eligere cancellarium vnum tantummodo, qui scribat contractus et acta curie segniensis solus, et nullus alius possit facere contractus aut alia acta scribere nisi ipse...«.

⁸⁰ U člancima 131. do 156. zapisane su detaljno plaće i prihodi općinskih i kneževskih činovnika, način njihova izbora, njihova prava i dužnosti itd.

⁸¹ SS, str. 157. »Čl. 16. Item statuerunt, quod ciues sint liberi ad tergouinam et ad mare, de rebus eorum, sicut nobiles ciuitatis, ut supra, et a solutione daciorum, prout nobiles, saluo, quia (? quod) boues habere non debeant ad tiram«.

⁸² SS, str. 157. »Čl. 17. Item statuerunt, quod nemo nobilis aut popularis, terigena uel forensis, audeat emere lignamina maioris mensure, reseruato nobilibus, causa mercandi aut animo reuendendi. Sub pena librarum quingentarum pro quolibet contrafaciente et quociens fuerit contrafactum«.

⁸³ SS, str. 164. »Čl. 88. Item statuerunt, quod quilibet Segnanus et districtus (! po svoj prilici treba stajati districtualis) Segnie possit intrare per portas et loca usitata cum animalibus et lignaminibus et aliis rebus eorum, aliqua pena non obstante; uerum si forensem conduxerit secum, cadat ad penam librarum XXIV. Et qui cum eo est, perdat quod conduxerit; quorum omnium accusanti deueniat tertia pars«.

⁸⁴ SS, str. 164. »Čl. 96. Item, si magnificus dominus noster aut domina comitissa seu eorum filii sunt ituri per mare per dominium eorum, ciuitates aut insulas, ciues segnienses tenentur eos ducere usque ad locum ad quem uadunt tantum; et ibi eos dimittere, expensis dictorum; tamen pecunias seu salaria nautarum soluit comune de narrochis«.

V. Mažuranić, n. dj., sub v. **narok** = fortuna upozorava da kod nas »ima ta riječ i ina značenja; možda izvornija: man = datum, indictio, zapovied, pak određena tom zapoviedju daća itd.« U Senjskom statutu, kaže Mažuranić, »riječ očito znači daću, što ju imaju plaćati gradu pučani«.

⁸⁵ SS, str. 164. »Čl. 97. Item, si predicti dominus, domina aut filij uadunt per mare extra eorum dominium, Segnienses debent ire et ducere eos et reducere, omnibus expensis eorum, uidelicet domini, domine aut filiorum«.

⁸⁶ SS, str. 164. »Čl. 98. Item, quod ciues Segnie tenentur et debent portare fenum domini comitis de Čudnice tantum et non aliunde, nec alias res«.

⁸⁷ SS, str. 164. Vidi bilj. 65.

⁸⁸ Vidi bilj. 66.

⁸⁹ Čini se da su se gradska kopnena vrata, na kojima se plaćala pristojba ili neka vrsta mitnice zvane trgovina, također prozvala po toj daći.

⁹⁰ SS, str. 165. »Čl. 104. Item, ciues ciuitatis Segnie et subditi dicte ciuitatis sunt liberi ad portas tergouine et non soluunt tergouinam, sicut alii ciues, nisi in casibus supra notatis«.

⁹¹ SS, str. 165. »Čl. 105. Item, quilibet suppositus iuridictioni (! ispravniije: iurisdictioni), habitans extra ciuitatem Segnie, gaudeat eo priuilegio et immunitate quo alii ciues«.

⁹² SS, str. 165. »Čl. 106. Item, dicti subditi iuridictioni Segnie possunt extrahere omni die sabbati medium sestarium uini sine aliqua tergouina«.

⁹³ SS, str. 165. »Čl. 107. Item, dicti subditi in festo natiuitatis, in festo sancti Martini, in festo sancti Michaelis, in festo omnium sanctorum, in festo paschatis possint extrahere uinum pro familia sine aliqua tergouina«.

⁹⁴ SS, str. 165. »Čl. 108. Item uilla Čupano chulmo et Prochiche, supposite iuridictioni Segnie, soluunt annuatim in festo natiuitatis ducatos quadraginta nobilibus ciuitatis Senie; qui distribuntur inter rectores, alios nobiles, prelatos, uiduas, nauclerios, consiliarios«.

⁹⁵ SS, str. 165. »Čl. 109. Item, narochi qui inponuntur per subditos ciuitatis Segnie et etiam per ciues ciuitatis, expenduntur in barchis pro domino, ut supra dictum est. Item in nuncios aut ambasiatores comunis uel in aliam necessitatem pro comuni emergentem«.

⁹⁶ SS, str. 168. »Čl. 147. Item, habent iustare mensuras omnes ciuitatis Segnie et patroni earum soluunt eis pro iustacione«.

⁹⁷ SS, str. 168. »Čl. 151. Item, dicti vicecomes, viarius et iudices ciuitatis Segnie habent merum et mixtum imperium et iuridictionem ordinariam in condemnando malefactores in honore, in persona«.

⁹⁸ SS, str. 168.

⁹⁹ SS, str. 168. »Čl. 153. Item, iudex comunis tempore nundinarum sancti Georgii habet iurisdictionem ordinariam et omnes condemnationes pecuniarie, cuiuscunque quantitatis sint, spectant ad eundem«.

¹⁰⁰ SS, str. 168. »Čl. 154. Item, dictus iudex tenetur habere et facere custodiam illis diebus suis sumptibus, licet aliqui de chraio tenentur sibi ad aliqua exema (!vjerojatno: exenia) ... (dalje nedostaje tekst statuta).

¹⁰¹ SS, str. 169. »Čl. 168. Item, quod iudex comunis ciuitatis Segnie habet tenere sigillum comunis et pro sigillando pro quolibet sigillo habet solidos octo«.

¹⁰³ SS, str. 168, 1969. »Čl. 156. Item, in ciuitate Segnie debent esse tres examinatores nobiles iurati, qui debent examinare omnia maleficia confecta in ciuitate Segnie et ultimas uoluntates, si sunt ualida de iure et secundum consuetudinem ciuitatis Segnie; et postea se subscribere ad maiorem fidem; et de istis examinadoribus dominus comes ponebat unum, secundum fiebat de domo de Raduchis, tercius illorum de Moysis«.

»Čl. 162. Item, quod in ciuitate Segnie fiunt tres turme seu custodie pro igne: unam habet domus illorum de Raduchis, aliam habet domus illorum de Moysis, terciam habebat illa de Cochouiç, que fuit attributa iudici Anthonio«.

¹⁰⁴ SS, str. 169.

¹⁰⁵ Već se u ugovoru iz 1205. god. (CD III, str. 48) spominje među ostalim senjskim odličnicima Moyse iudex.

¹⁰⁶ SS, str. 167. »Čl. 138. Item, alios duos iudices dominus comes habet iurisdictionem elligendi pro libito uoluntatis«.

¹⁰⁷ SS, str. 159. »Čl. 30. Item statuerunt, quod in predictis tribus diebus iuridicalibus duo iudices sedentes ad bancum iuris possint quascunque causas ciuiles et criminales audire et sentencialiter diffinire, uocato tamen tertio iudice comunis ad ius, si uenire poterit; si uero non poterit, reliqui duo ad bancum sedentes possint, ut dictum est, audire et determinare litigia iuxta consuetudinem ciuitatis«.

¹⁰⁸ SS, str. 158—159. »Čl. 27. Item statuerunt, quod rectores Segnie teneantur et debeant, audito sono campane, uenire ad locum iudicii, uidelicet sub logia Campusij, aut iuxta magazenum salis, ubi ius redditur tribus diebus qualibet septimana, uidelicet: diebus martis, jousis, et sabbati, horis deditis (mjesto debitis) ad dandam audientiam singulis coram eis conparentibus et litigare uolentibus de rebus et mobilibus et maioribus causis tam ciuilibus quam comunalibus et possessionibus quibuscunque et lites predictas determinandi, sentenciandum et execution mandandum iuxta statuta et consuetudines seu reformationes ciuitatis Segnie ... «

¹⁰⁹ O njima vidi u Vinodolu M. Barada, n. dj., str. 89—90.

¹¹⁰ O tim se činovnicima govori u čl. 28: »Item statuerunt, quod in dictis diebus omnes officiales curie, uidelicet: scribe comunis, douornici et preco, suetudo ciuitatis requirit«.

¹¹¹ SS, str. 165. »Čl. 104. Item, ciues ciuitatis Segnie et subditi dicte ciuitatis sunt liberi ad portas tergouine et non soluunt tergouinam, sicut alii ciues; nisi in casibus supra notatis«.

¹¹² SS, str. 165. Vidi bilj. 91.

¹¹³ Vidi bilj. 94. U drugom se dijelu statuta tačno navodi kako se ta svota troši za općinske potrebe.

¹¹⁴ To vrijedi npr. za krađu (čl. 43, 44, 45, 46), pri čemu se pretpostavlja samo visina štete, prema kojoj se i izriče kazna, a ne i ličnost ili različit društveni položaj počinitelja. Zatim, čl. 48. predviđa za silovanje kaznu smrti bez obzira na to tko je počinitelj zločina (SS, str. 161). Isto tako nema razlike u kažnjavanju »šverca« (čl. 50), a jednako se kažnjavaju i svi oni

koji ulaze u luku bez zastave (čl. 51), tko prodaje strano vino poslije trećeg zvona ili tko se kocka (čl. 52, 53) itd.

¹¹⁵ N. dj., str. 70.

¹¹⁶ Čl. 35 i 36 VZ. Vidi M. Barada, n. dj., str. 112.

¹¹⁷ Vidi članci 43—46; SS, str. 161.

¹¹⁸ Čini se razumljivim da su u statutu određene veće kazne za one koji bi povrijedili općinske i kneževske činovnike dok su u službi. Zato se u čl. 91. određuje da svaki onaj tko bude sucu dok sudi kazao nepravedne riječi, plaća kaznu 50 libara. Budući da idući, tj. 92. članak, nije završen, ne zna se koliko plaća onaj tko napada suca kad je izvan službe. Jednako je krnj tekst čl. 93. u kojem je trebalo stajati koliko plaća onaj tko udari »trgovca« ili mitničara.

¹¹⁹ Vidi N. Klaić, *Što su kmetovi*, str. 37—38, 42.

¹²⁰ Granice su senjske općine u doba sastavljanja drugog dijela statuta, kako se u čl. 157—160. navodi, na Stinici (ad Sitinam uersus Scissam) prema Starogradu. Sastavljači kažu da je nekad bio senjski i »totus mons«, ali im tada pripada samo dio brda do Lukova. Prema Brinju je granica završavala kod sela Male Prokike, a prema Ledenicama je granična tačka neka Luka.

¹²¹ Iz jednog dokumenta iz 1359. god. može se razabrati da je Starigrad imao svog potknežina. Naime, u Senju je kod darivanja kneza Bartola Frankapana prisutan i »Volcasso, vicecomite Starigradi« (CD XII) (str. 649).

¹²² *Što su kmetovi*, str. 47.

¹²³ N. dj., str. 48.

¹²⁴ *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, str. 55.

¹²⁵ *Knezovi Frankapani kao krčka vlastela*, Krčki zbornik I, Krk 1970, str. 153.

¹²⁶ F. Rački, *Documenta*, str. 300. M. Barada, n. dj., str. 13, tvrdi da je ovaj podatak iz 799. god. ne samo »prva vijest o Vinodolu, nego i o njegovu uređenju, onom vojno-obrambenom tvrđavnom, t. zv. **sistem castorum**«. Zato mu se čini da »po sebi otpada svaka pomisao, da bi se u to doba radilo o Trsatu u urbanističkom smislu«. Dakako da je Barada odbijao pomisao, kako kaže, na grad u društveno-ekonomskom smislu, kad je pogrešno zamišljao strukturu tadašnjih vinodolskih općina. Naime, nije zapazio da su općine na kvarnerskom području samo po imenu, odnosno oznaci u izvorima bile castra — premda nisu bile utvrđene — pa je smatrao da bi sve te općine morale biti utvrđene! No, kad je našao u izvoru drugačiji izraz, kao što je ovaj u Einhardovim analima, onda mu jednostavno nije vjerovao i termin oppidum ili oppidani je preveo s castrum.

¹²⁹ *Documenta*, str. 315.

¹³⁰ O političkoj pripadnosti Liburnije od IX do XI st., pa i ranije, vodila se i u najnovijoj historiografiji diskusija koju je pokrenuo još 1952. god. Barada kad je Krajinu s Bašćanske ploče poistovetio s Liburnijom. Vidi posljednji prilog iz te diskusije: B. Grafenauer, *Vprašanje hrvatske krajine v Kvarneru*, *Zgod. časopis XII—XIII*, 1958—1959, str. 254 i d.

¹³¹ M. Barada, n. dj., str. 13, smatra da je car Konstantin Porfirogenet mislio upravo »na Vinodol, iako ga ne spominje«, kad govori u djelu *De administrando imperio* da Hrvatska »u zagorju donekle zalazi temat Istre«. »Te posljednje riječi,« prema Baradi, »odnose se na Vinodol«. Zašto smatram da je Barada loše protumačio ovaj podatak u *De administrando imperio*, vidi niže dolje.

¹³² Pišući nedavno *O najstarijim jezicima i narodima u senjskom primorju* (Senjski zbornik III, 1967—1968, Senj 1969, str. 46—53) R. Katičić je ostavio otvorenim pitanje porijekla i značenja imena Senia. »Tako se za

ime grada **Senia** pomišlja da je u etimološkoj vezi s latinskim **senex** i da prema tome znači 'stari grad'. Lako je uvidjeti da se čitava ta kombinacija osniva samo na sličnosti troslova **sen** u imenu grada i latinskoj riječi. Nikakve nema potvrde za pretpostavku da ta sličnost nije slučajna. Zato, konačno, zaključuje da »značenje imena **Senia** nije poznato, ono se samo pretpostavlja na temelju sličnosti prvoga dijela imena s latinskom riječi«. On ide, štaviše, i dalje te konstatira da »nije moguće utvrditi ni to, da li su u jeziku iz kojega potječe **Senia** i u latinskome **s**, **e**, i **n** pravilno podudarni. Nemoguće je to već zato što se ne zna iz kojega jezika potječe **Senia** i da li je to isti jezik iz kojega potječu susjedni toponimi« (str. 47). U svakom slučaju za nas je vrlo zanimljivo da se u najnovijim onomastičkim studijima utvrdilo da je »na iskonskom području Liburna između Zrmanje i Krke« isti tip antroponimije koji je i »dobro dokumentiran na Rabu, Krku i Cresu i u istarskim gradovima istočno od Raše: Labinu i Plominu. Ti krajevi zajedno s prvobitnom zemljom Liburna čine jedno imensko područje« (n. dj., str. 51).

¹³³ B. Ferjančić, *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* II, SAN, Pos. izd. knj. CCCXXIII, Vizantološki institut knj. 7, Beograd 1959, str. 35. Vidi sasvim drugačiji prijevod i tumačenje te vijesti u M. Barada, n. dj., str. 13, bilj. 131.

¹³⁴ B. Ferjančić, n. dj., str. 26.

¹³⁵ N. dj., str. 27—28.

¹³⁶ N. dj., str. 34. Iz ovih se riječi razabire da Anonim zna što pripada dračkoj temi, ali ne zna tačno granice teme Dalmacije.

¹³⁷ B. Ferjančić, str. 29.

¹³⁸ O postojanju Dalmatinske marke vidi N. Klaić, *Da li je postojala Dalmatinska marka Bečke ilustrirane kronike*, Zgod. časopis XIX—XX, 1965—1966, str. 125—138.

¹³⁹ Vidi bilj. 27.

¹⁴⁰ Ferdo Šišić, *Letopis Popa Dukljanina*, SKA, Pos. izd. knj. LXVII, Filos, i filol. spisi knj. 18, Beograd 1928, str. 306.

Riassunto

STRUTTURA SOCIALE DEL COMUNE QUARNERINO NELL'ALTO MEDIOEVO

L'Autore ritorna sul problema dell'ordinamento sociale di Vinodol nel Medioevo per ribadire, con l'ausilio dei dati forniti dallo Statuto di Senj del 1388, le opinioni già espresse in precedenti studi su questo problema. Contrariamente a quanto affermato da altri autori, egli ritiene infatti che gli abitanti di Vinodol non furono coloni dei Conti di Veglia, ma che le popolazioni della contea vissero nell'ambito di liberi comuni e furono liberi cittadini. Nei Comuni si verificarono tuttavia **differenziazioni** fra i ceti sociali e quindi di carattere **giuridico: patrizi (nobiles)** e feudatari si separarono dai cittadini (*cives*), godendo di particolari privilegi. Lo Statuto di Senj conferma i risultati forniti dagli Statuti di Vinodol e Vrbnik. I nobili erano esentati da ogni obbligo fiscale e servitù verso le città e i feudatari compresa l'esenzione dall'obbligo di fornire manodopera; potevano inoltre liberamente esportare le merci dei loro possedimenti e importare altre merci per i loro bisogni; i beni immobili da essi posseduti nelle città non erano sottoposti a imposte;

i nobili erano membri del Consiglio cittadino e dalle loro file si eleggevano i giudici di città e della contea.

Dai patrizi si differenziavano in particolare i **consiglieri** (consiliarii, homines de consilio), i quali erano sì esenti da alcuni obblighi, ma dovevano svolgere il servizio di guardia in città. Anch'essi commerciavano liberamente con i propri prodotti. Erano insomma dei notabili nel Comune. I cittadini (cives), pur essi liberi di far commercio dei propri prodotti, erano sottoposti fin dal XIV secolo a taluni obblighi di lavoro per conto dei Conti di Veglia. Sulle loro spalle, poi, gravavano gli obblighi comunali. Ad essi erano parificati i quali, ricadendo sotto la giurisdizione cittadina, risiedevano fuori città. Quindi, essi non erano per nulla inferiori agli abitanti del Comune di Senj.

Infine, a proposito della genesi di questo libero comune sul territorio dell'Istria, del Litorale Croato e del Quarnero, l'Autore si riallaccia alla tesi in precedenza sostenuta, secondo la quale la data di quel comune va riportata all'epoca del governo bizantino. Gli imperatori bizantini permisero ai nuovi venuti Slavi di organizzarsi militarmente nel loro libero comune che, con i comprensibili mutamenti, si è mantenuto fino ad oggi.

Traduzione di Giacomo Scotti

KRČKI ZBORNIK

2

**KRK
1971**

KRČKI ZBORNIK

POVIJESNOG DRUŠTVA OTOKA KRKA
PODRUŽNICE POVIJESNOG DRUŠTVA HRVATSKE

SVEZAK 2

Urednički odbor:

dr BRANKO FUČIĆ
PETAR STRČIĆ (glavni urednik)
RIKARD ŽIC
RUDOLF ŽIC

Ovaj je svezak uredio:

PETAR STRČIĆ

Slika na koricama: MILA KUMBATOVIĆ (Motiv grba Omišlja)